
časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

S. Ondrejovič, Slovenčina v diele Mithridates Johanna Christoph Adelunga a Johanna Severina Vatera

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Horecký, Diskusia či polemika ■ M. Ološtiak, O prístupoch ku kodifikácii (zmena *smeny* na *zmenu*)

SPRÁVY A RECENZIE

Frazeológia na medzinárodných konferenciách. J. Skladaná ■ Medzinárodná bohemistická konferencia pri príležitosti 90. výročia založenia Ústavu pro jazyk český AV ČR. S. Ondrejovič ■ XI. kolokvium mladých jazykovedcov. T. Gamratová – M. Hovančík ■ REJZEK, J.: Český etymologický slovník. L. Králík

KRONIKA

Zdravica docentovi Františkovi Ruščákovi. I. Ripka ■ Súpis prác doc. Františka Ruščáka za roky 1991 – 2001. L. Dvonč ■ Životné jubileum docenta Júliusa Zimmermanna. J. Sabol ■ Súpis prác doc. Júliusa Zimmermanna za roky 1999 – 2000. J. Sabol ■ Slovenčina od kolisky po hrob. P. Jánošík

ROZLIČNOSTI

Askét – askéta – asketik. S. Ondrejovič

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Marta Zamborová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník,
Miroslav Dudok, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Eugen
Jóna, Monika Koncová, Rudolf Krajčovič, Milan
Majtán, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič,
Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruščák, Ján
Sabol, Daniela Slančová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

S. Ondrejovič, Slovenčina v diele Mithridates Johanna
Christopha Adelunga a Johanna Severina Vatera

.....
.....
321
.....

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Horecký, Diskusia či polemika

.....
.....
337

M. Ološtica, O prístupoch ku kodifikácii (zmena *smeny*
na *zmenu*)

.....
.....
???

SPRÁVY A RECENZIE

Frazeológia na medzinárodných konferenciách. J. Skladan
á

.....
.....
345

Medzinárodná bohemistická konferencia pri príležitosti 90.
výročia založenia Ústavu pro jazyk český AV ČR S. Ond
rejovič.....

.....
.....
348

XI. kolokvium mladých jazykovedcov. T. Gamarová –
M. Hovančík.

.....
353

REJZEK, J.: Český
etymologický
slovník. L. K r á
l i k...

.....
358

.....
377

KRONIKA

Zdravica   docentovi
Františkovi Ruščákovi. I. R
i   p   k   a

.....
363

Súpis práv docenta
Františka
Ruščáka za roky
1991 – 2000. L.
D v o n ě...

.....
365

Životné jubileum
docenta Júliusa
Zimmermanna.
J. S a b o l...

.....
368

Súpis prác doc.
Júliusa
Zimmermanna
za roky 1991 –
2000. J. S a b o
l...

.....
371

Slovenčina od
kolisky až po
hrob. P. J á n o š
í k...

.....
374

ROZLIČNOSTI

Askét – askéta –
asketik. S. O n d r e j
o   v   i   ě

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 66 – 2001
ČÍSLO 5

Slavomír Ondrejovič

SLOVENČINA V DIELE MITHRIDATES JOHANNA CHRISTOPHA ADELUNGA A JOHANNA SEVERINA VATERA

Uplynulo práve 200 rokov od času, keď Johann Christoph Adelung (1732 – 1806) začal po dlhších prípravách vo veku takmer sedemdesiat rokov koncipovať svoj široko založený spis *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten* (vo voľnom preklade *Mithridates*¹ alebo úvod do štúdia jazykov sveta s ilustráciou Otčenáša asi v 500 jazykoch a nárečiach). Je to pozoruhodné dielo zo začiatku 19. storočia (vyšlo postupne v štyroch zväzkoch v rokoch 1806, 1809, 1812, 1817 takmer na 2500 stranách), ktoré malo vo svojom čase značnú popularitu. Aj keď v diele figurujú ešte i Pelasgovia a v rámci nich, aspoň formálne, dokonca Lapithi a Kentauri (2. zv., s. 374), poskytovalo na danú dobu napriek všetkému zrejme najúplnejšie a najspoľahlivejšie informácie o jazykoch sveta, ktoré boli v tom čase známe. Ako encyklopedický prameň ho používali mnohí autori, ktorých zaujímali jazyky sveta, nevynímajúc tvorcov vtedy nastupujúcej historicko-porovnávacej jazykovedy (porov. napr. Pott, 1863). V danom kontexte nie je nezaujímavá ani otázka, ako sa v tomto diele predstavuje náš jazyk, aké informácie poskytla táto encyklopédia vtedajšej čitateľskej obci o slovenčine, o slovenskom jazyku a jeho spracovaní. Dodajme ešte, že Adelung sa sotva dočkal vydania prvého zväzku tohto rozsiahleho opusu. Po jeho náhlej smrti rozpracované dielo dokončil Johann Severin Vater (1771 – 1826).

¹ Mithridates (Mithrov dar, t. j. dar boha Mithru) je meno pontských kráľov, ktoré najviac preslávil Mithridates VI. Eupator (132 – 63). Povestný bol nielen ako obávaný despota a bezohľadný dobyvateľ, ale aj ako neprelstiteľný vojenský stratég („najväčší nepriateľ Rimanov“), pričom vynikal aj nezvyčajnou fyzickou zdatnosťou a vzdelanosťou. Ovládal mimoriadne veľký počet jazykov, najmä jazykov svojich podrobených kmeňov, a bol uznávaný aj ako jeden z najpôsobilivejších rečníkov staroveku (Cicero). Mýtus hovorí, že poznal po mene tisíce svojich vojakov.

Ako naznačuje už sám názov diela, porovnávacou bázou pri opise jednotlivých jazykov sa stal text modlitby známej podľa začiatočných slov ako Otčenáš (v inej verzii Modlitba Pánova), ktorá sa považuje nielen za najznámejšiu modlitbu vôbec (modlia sa ju kresťania najrozmanitejších vierovyznaní i veriaci Hebreji), ale aj za najrozšírenejší štandardizovaný text na svete. Nie je preto nepochopiteľné, že ho ako „Sprachprobe“ použil aj J. Ch. Adelung. Za svoj výber však Adelung nezožal u všetkých pochval. Napr. W. von Humboldt, ktorý k dielu Mithridates vypracoval dodatok o baskickom jazyku (1817), má voči tomu zásadné námietky: „Otčenáš obsahuje také jednoduché a krátke vety, že prostredníctvom nich sa sotva dá ozrejmiť konštrukcia nejakého jazyka a ešte menej to, čo tvorí jeho štýl“ (s. 346). Adelung, akoby tušil budúce námietky, svoj postup podrobne obhajuje v predslove k 1. zväzku (1806, s. XI – XII) najmä tým, že jednoducho nejstvue nijaký iný text s rovnakým obsahom, ktorý by bol rozšírený v takom veľkom počte jazykov sveta, okrem čísloviek, ktoré sú však veľmi abstraktné. Navyše znenia uvedenej modlitby budú v prekladoch jednotlivých jazykov s veľkou pravdepodobnosťou správne a presné vzhľadom na dôležitosť, akú mu každý národ pripisuje. Humboldt však ani tak nevidí nijaký zmysel porovnávať identický text v jednotlivých jazykoch, v každom prípade nie na typologické ciele².

V príprave (v koncipovaní) druhého rozpracovaného zväzku, venovaného európskym jazykom, pokračoval už sám J. S. Vater, ktorý postupne dopracoval aj tretí zväzok, venovaný najmä africkým jazykom, a zväzok štvrtý, v ktorom sa zasa ocitli jazyky „americké“. Pôvodný Adelungov koncept sa postupom prác zmenil najmä v tom, že v triedení jazykov sa už nepostupovalo podľa genetických kritérií (tak je to čiastočne v 1. zväzku, venovanom „jednoslabičným“ a „viacslabičným“ ázijským jazykom), ale skôr na základe geografických kritérií. Pokračovalo sa však podľa pôvodného projektu v zbieraní a uverejňovaní rôznych prekladov Otčenáša, jeho text ostal porovnávacou bázou a ukážkou aj pre všetky zostávajúce jazyky.

Keďže autori diela Mithridates nie sú u nás dostatočne známi, uveďme o nich niekoľko základných encyklopedických informácií. Johann Christoph Adelung (Spantekow 8. 8. 1732 – Drážďany 10. 9. 1806) je jedným z najznámejších nemeckých lexikografov³

---

² Výklady, a teda i preklady Otčenáša majú aj svoje „ťažké“ miesta, napr. *posvát' sa meno tvoje, chlieb náš každodenný* (porov. k tomu Ďurovič, 1980/81), *zbav nás (od) Zlého*. Ako ukazujú aj preklady Otčenáša v diele Mithridates, niektoré domorodé národy Ázie a Afriky neprosia o chlieb (ktorý nepoznajú), ale o pokrm, o jedlo, či dokonca o zemiaky.

³ Spomeňme aspoň jeho päťzväzkové dielo *Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber oberdeutschen* (Lipso 1774 – 1786), ktoré v r. 1793 – 1804 vyšlo v 2. vydaní v štyroch zväzkoch pod názvom *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*. Súd sa o ňom, že mal podstatný vplyv nielen na Dobrovského *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* (1801, o Dobrovského Slovenská reč, 66, 2001, č. 6

a gramatikov 18. storočia, ktorý bol vo svojom čase známy aj ako jazykový a kultúrny historik, prekladateľ, editor a vydavateľ. Od r. 1752 študoval v Halle teológiu, čo tiež mohlo mať podiel pri výbere porovnávacjej bázy v diele *Mithridates*. V r. 1758 prijal miesto učiteľa v Erfurte, skoro sa však zamestnal ako knihovník v meste Gotha. Neskôr pôsobil v Lipsku ako slobodný spisovateľ a od r. 1787 sa znovu stal hlavným knihovníkom Kniežacej knižnice v Drážďanoch. Jeho knihovnícke posty mu poskytli veľmi dobrú príležitosť venovať sa štúdiu jazykov sveta. V diele *Mithridates* narazil aj na sanskrit, nebol však v danej chvíli tak ďaleko, aby zoznámenie sa s týmto jazykom využil na prehľadnejšiu genetickú klasifikáciu jazykov. Napriek tomu dielo *Mithridates* nie je len zbierkou textov Otčenáša v rôznych jazykoch, ako sa niekedy myslí. Je to opis jazykov sveta, ktoré boli v danej dobe známe, opis ich gramaticko-lexikálnych, pravopisných a štylistických pravidiel spolu s ilustráciou textu, resp. textov Otčenáša v príslušných jazykoch. Analyzuje sa tu naozaj, ako sľubuje titul, približne 500 jazykov, hoci mnohé dosť medzerovito a nesústavne. Klasifikácia je naznačená len v niektorých prípadoch, informácie o jazykoch nie sú vždy spoľahlivé a často ani pramene, na ktoré sa autor či autori opierali, neboli spoľahlivé a aktuálne (porov. napr. Humboldt, 1817, Lütke, 1978, Vollmann 2000). Sčasti sa to týka zrejme aj spracovania poznatkov o slovenčine.

Johann Severin Vater (Altenburg 27. 5. 1771 – Halle 15. 3. 1826) študoval na univerzitách v Jene a v Halle takisto (protestantskú) teológiu, ale aj blízkovýchodné jazyky. Bol jedným zo zakladateľov slovanských filologických štúdií v Nemecku (venoval sa najmä polonistike a rusistike), okrem európskych a blízkovýchodných jazykov však ovládal i niektoré indiánske jazyky. Zaoberal sa objavne aj všeobecnou jazykovedou, ďalej tzv. pasigrafiou, filozofiou jazyka a semiotikou (už vtedy na prelome 18. a 19. storočia používal tento termín!) a otázkami pôvodu jazyka, nadväzujúc predovšetkým na Herdera.

Zbieranie jazykov do rozmanitých katalógov bolo populárne najmä v čase po vynájdení kníhtlače od 15. do začiatku 19. storočia v obdobiach objavných moreplaveckých ciest. Okrem známych mnohojazyčných slovníkov, akými boli napr. *Dictionarium linguarum septem Ambrosia Calepina* z r. 1579 a diela *Tesaurus poliglottus* (!), vel *Dictionarium ex quadringentis circiter linguis Hieronyma Megisera*, vznikali pozoruhodné zbierky jazykov ilustrované príkladmi, resp. fragmentmi z príslušných jazykov, pričom sa neraz uplatňovali preklady Otčenáša, ktoré mali demonštrovať rozmanitosť jazykov sveta. Aj podľa Adelungovej bibliografie, ktorá sa uvádza v 1. zväzku diela *Mithridates* (1806, s. 645 – 676), v čase od r. 1427 po r. 1805 vyšlo spolu až 39 takýchto polyglotických zbierok vrátane zbierky *Pater noster* v 40 jazykoch moravského kňaza Georga Pistoriusa Mauera, vydané v Olomouci v r. 1621.

Je ďalej známe, že v r. 1736 dala aj Katarína Veľká rozoslať svojim guvernénom a veľvyslancom na území ruskeho cárstva zoznam slov s príkazom, aby boli preložené do všetkým dostupných jazykov. Ešte v tom istom roku vydal príslušnú encyklopédiu cestovateľ a prírodovedec Peter Simon Pallas. Ide o zoznam 273 ruských slov, z ktorých každé bolo preložené do jedného z 200 jazykov alebo dialektov, pravda, bez príslušného

---

inšpiráciách u J. Ch. Adelunga porov. najmä Jakubec, 1934), ale aj na Palkovičov *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* (Prag – Pressburg, 1820 – 1821, porov. Jóna 1970, s. 322 – 323).

výkladu. V rokoch 1790 – 1791 vyšlo prepracované vydanie tejto práce, spracúvajúce až 272 jazykov, medzi ktorými boli už aj africké a americké jazyky. Spomínané dielo však nedosahovalo šírku a kvalitu encyklopédie Adelunga a Vatera⁴. V danom čase vychádzali v skutočne veľkom počte „otčenášové katalógy“, v čom sa zračil nielen spomínaný intenzívny záujem o novoobjavené národy a ich jazyky, ale i postupujúca christianizácia aj odľahlých častí sveta. Podobné zbierky vychádzajú i dnes (porov. napr. faximilové vydanie Mariettiho 1979, Gwathmey – Slesin 1994 a i.).

Z iných, pozoruhodnejších typov opisu jazykov treba pripomenúť ešte rozsiahly spis jezuitskeho misionára Lorenza Hervasa y Pandura Katalóg jazykov známych národov, ich početnosť, členenie a klasifikácia podľa rozličnosti ich idiómov a dialektov (*Catalogo de las lenguas de las naciones conocidas*. Madrid, 1800 – 1805), ktorý tak vysoko hodnotil W. von Humboldt. Aj podľa názvu je síce zrejmé, že Hervasove záujmy boli predovšetkým etnografické, no dá sa tu nájsť aj porovnávanie gramatickej stavby až tristosiedmich jazykov. Hervas vlastne už pred Humboldtom objavil malajsko-polynézsku jazykovú rodinu. Za vyvrcholenie tohto dlhého radu polyglotických zbierok (porov. ešte Naphegyi, 1869, Bergholtz, 1884) možno v istom zmysle považovať práve spis Adelunga a Vatera. O tomto diele sa niekedy súdi, že bolo prekonané už v čase svojho zrodu, lebo stálo na samom konci starej epochy, zároveň však (vychádzalo do r. 1817) aj na začiatku novej epochy v jazykovede. Tej epochy, ktorú v r. 1808 otvoril F. Schlegel – epochy historicko-porovnávacej jazykovedy. Historiograf jazykovedy T. Benfey (1867) však oprávnene tvrdí, že najmä 2. zväzok diela *Mithridates* bol kolískou indoeurópskej historicko-porovnávacej jazykovedy.⁵

Druhý zväzok, ktorému sa chceme v tomto príspevku venovať predovšetkým, má názov *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert Sprachen und Mundarten von Johann Christoph Adelung, Hofrath und Ober-Bibliothekar zu Dresden, grossentheils aus Dessen Papieren fortgesetzt und bearbeitet von Dr. Johann Severin Vater, Professor und Bibliothekar der Universität zu Halle. Zweyter Theil. Berlin, in der*

---

⁴ Presvedčivo to dokazuje aj J. Dobrovský, ktorý Pallasovo dielo podrobne recenzoval v 2. zväzku svojej *Slovanky* (1815). Medzi jazykmi, ktoré sa tu objavujú, vyskytuje sa aj slovenčina pod názvom „slawisch-ungrische“, avšak ako ukazuje aj Dobrovský, s mnohými nepresnosťami. Porov. napr. slovansko-uhorské, t. j. slovenské *buug* (podľa Dobrovského poznámky má byť *boh* alebo *buoh*), *ptica* (s poznámkou Dobrovského, že má byť *ptak*) a i. (o spracovaní slovenskej lexiky v tomto diele porov. podrobne u Švagrovského 1994, 1995). To je vlastne nedostatkom všetkých široko založených zbierok údajov, že sa iba ťažko môžu vyvarovať množstva chýb.

⁵ Doplňme ešte, že v stopách zostavovateľov diela *Mithridates* kráča aj synovec J. Ch. Adelunga – Friedrich von Adelung (1768 – 1843), historik, lingvista, sanskritológ, prekladateľ a bibliograf, ktorý v cárskych službách vydal aj dielo *Übersicht aller bekannten Sprachen und ihrer Dialekte* (Petrohrad 1820, vyšlo aj v taliančine a angličtine), ktoré by si takisto zaslúžilo pozornosť z pohľadu súdobého spracovania slovenčiny. Z jeho pera máme aj spis *Nachträge zu dem I. und II. Theil des Mithridates* (1817) a *Catarineus der Grosse Verdienste um die Vergleichende Sprachkunde* (1815).

Vossischen Buchhandlung 1809. J. S. Vater v predslove (s. III) uvádza, že ho nebohý na smrteľnej posteli poveril pokračovaním v diele. Z pohľadu autorstva jednotlivých kapitol je dôležité to, čo J. S. Vater podrobne uvádza v tom istom predslove, že pred smrťou J. Ch. Adelunga bolo desať hárkov druhého zväzku diela Mithridates už aj vytlačených. Pravdaže, celý vysádzaný i rukopisný materiál bolo treba ešte znovu prezrieť, upraviť a ďalej spracovať, čo Adelungov pokračovateľ aj vykonal. Nedotkol sa iba častí o slovanských a „slovansko-germánskych“ jazykoch a o maďarčine, ktoré boli v tom čase už nielen uzavreté, ale aj zredigované. V úvode k 2. zväzku diela Mithridates sa o tom píše: „... o prvom z týchto jazykových kmeňov (t. j. o slovanských jazykoch – S. O.) odoslal Adelung na prezretie a opravy váženému pánu abbému Dobrovskému, o druhom prednedávnom zosnovšiemu pánu superintendentovi Hennigovi a o maďarskom jazyku⁶ učenému pánu profesorovi Rumimu (Rumymu – S. O.), v tom čase do Čiech, a dostal ich od nich aj späť“ (1809, s. VII – VIII). Táto zmienka svedčí o tom, že vypracovaný rukopis o slovanských jazykoch a o slovenčine J. Dobrovský odobril, resp. aj upravil, ale analýza príslušného fragmentu naznačuje, že za definitívnym textom, informujúcim v diele Mithridates o slovanských jazykoch (a teda aj o slovenčine), stojí J. Dobrovský významnejšie než len ako korigent a recenzent. Niektoré pasáže by mohli svedčiť priamo o jeho autorskej spoluúčasti. Opis slovenského jazyka v diele Mithridates závisí teda v značnej miere od stavu uvažovania J. Dobrovského o slovanských jazykoch a o mieste slovenčiny medzi nimi. Je známe, že Dobrovského názory na slovenčinu sa neustále vyvíjali a jeho výklady o našom jazyku v rámci slovanských jazykov sa menili v závislosti od etáp, v ktorých sa tento mysliteľ, zakladateľ vedeckej slavistiky, ba i „polovičný Uhor“, ako nazýval sám seba, nachádzal. O tom, ako kolísali či ako sa menili jeho postoje v tejto veci, detailne referuje V. Blanár v článku Slovenčina v Dobrovského klasifikácii slovanských jazykov (1953), v súvislosti s čím podrobne analyzuje nielen jeho časopisy, jeho základné diela, ale aj súkromnú korešpondenciu. Napokon o svojej spoluúčasti a spolupodiele na kapitolách o slovanských jazykoch referuje Dobrovský neskôršie aj sám vo svojej Slovanke (1814), kde túto udalosť podáva takto: „Keďže som sa práve chystal vydať Slavín, poslal mi dvorný radca Adelung na prezretie a opravu časť jazykovedného kompendia (Sprachkunde) týkajúcu sa slovanského jazykového a národného kmeňa. S radosťou som splnil jeho želanie a poslal niekoľko návrhov na opravy a doplnenia. Na to mi na revíziu poslal ešte raz celkom prepracovaný variant“ (s. 195; porov. o tom aj list J. Dobrovského z 8. marca 1811 neznámemu adresátovi – Dobrovský, 1929, s. 369). K tejto veci sa autori spisu Mithridates vracajú ešte raz v úvode k výkladu o

⁶ Maďarčina sa v klasifikácii diela Mithridates zaraďuje spolu s albánčinou medzi tzv. zmiešané jazyky juhovýchodnej Európy.

slovanských jazykoch, kde tvrdia, že tieto jazyky doteraz ešte nikto nepreskúmal tak dôkladne a tak kriticky ako J. Dobrovský. „Takže nemám nijaké pochybnosti, keď vychádzam z tohto základu,“ vyznáva sa J. C. Adelung či skôr J. S. Vater v 2. zväzku diela *Mithridates* (1809, s. 613).

Je vcelku známe, že J. Dobrovský nebol veľmi naklonený uznať slovenčinu za samostatný jazyk. V čase, keď „oponoval“ príslušné pasáže z diela *Mithridates*, sa ešte nachádzal, ako to nazýva V. Blanár (1953), len „v prvej fáze svojich názorov na slovenčinu“ (s. 156). Najmä nárečovú roztrieštenosť Slovenska považoval za „večnú prekážku, aby sa slovenčina povýšila na spisovný jazyk“ (*Litterarisches magazin*, 2, 1786, s. 176). J. Dobrovský bol ochotný hovoriť o slovanskom dialekte (jazyku) iba tam, kde jestvuje – ako by sme to povedali dnes – vyššia vypracovaná forma celospoločenského jazyka, spisovný jazyk, ktorý na seba preberá všetky funkcie (porov. Blanár, 1953, s. 154). Existencia gramatiky a literatúry písanej podľa tejto normy je hlavným kritériom na posúdenie akéhokoľvek slovanského „nárečia“ ako samostatného. Bernolákovu kodifikáciu pritom neschvaľoval, lebo podľa neho „povznesenie jedného krajového dialektu na spisovnú reč nezabráni tomu, aby na ňu neboli povznášané aj iné, krajové nárečia, čím by sa narušila celonárodná jazyková jednota vôbec“ (Dobrovský, 1815a, s. 168 – 177), pričom Bernolákovy zmeny nazval „unnötige“. Aj keď neskoršie, napr. v 2. vydaní diela *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur* (1818) či *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1819) sa slovenčina uvádza samostatne a dokonca na prvom mieste skupiny B, viaceré jeho vyjadrenia i z neskoršieho obdobia prezrádzajú značnú nechuť Dobrovského k vyčleneniu samostatnej slovenčiny. „Veď ako by to dopadlo, keby Slováci iných krajov navrhli pravidlá svojho ľudového nárečia a pozdvihli ho na svoj literárny jazyk“ (Dobrovský, 1815a). Táto nechuť sa podľa všetkého preliala aj do diela *Mithridates*.

V úvode k 1. zväzku, ale aj na iných miestach v diele *Mithridates* sa ďakuje „mnohým pánom“, medziiným aj obidvom pánom von Humboldtovcom, že poskytli autorom vzácne pramene o jazykoch sveta zo svojich súkromných knižníc a zbierok. Väčšina jazykov sa v nich nevyhnutne opisovala na základe štúdia dostupnej literatúry, a nie na základe znalosti príslušných jazykov. Sčasti to platí aj o slovenčine. Je síce známe, že J. Dobrovský, ktorý mal dôležité slovo v pasáži o slovenčine, navštívil v r. 1783 aj Prešporok (na ďalšie návštevy, na ktoré ho opätovne pozývali slovenskí vzdelanci, sa nedostal), ale zväčša si aj on sám informácie o slovenčine dopĺňal z literatúry (i zo starších slovenských gramatík, nepovažujúc ich za slovaciká, ale skôr za bohemiá). Hlavným zdrojom jeho poznatkov však boli stáli informátori, predovšetkým Juraj Ribay (1754 – 1812), ale aj Štefan Leška (1757 – 1818), Bohuslav Tablic (1769 – 1823), Juraj Palkovič (1769 – 1850), prípadne aj iní (porov. Patera, 1913). Takže výklady o vtedajšej

slovenčine v diele Mithridates záviseli v istom zmysle aj od presnosti a výstižnosti hlásení o slovenskej jazykovej situácii spomínaných autorov. Zároveň, samozrejme, aj od toho, čo si z ich výkladov a interpretácií J. Dobrovský osvojil.

O Slovanoch, „jednom z najdôležitejších národov Starého a Nového sveta“, sa v 2. zväzku diela Mithridates (s. 610 – 615) hovorí, že prešli mnohými závažnými zmenami, kým sa objavili na scéne pod svojim pravým menom. Gréci a Rimania ich poznali pod geografickým menom Sarmati. V raných časoch obývali oblasti severne od dunajského ústia a Čierneho mora, kde ich v druhej polovici 4. storočia ovládli Góti pod Ermarikovým vedením. Skoro však jedných i druhých vytesnili Chazari (Tatári) a Húni (Mongoli), po čom sa Slovania rozišli na západ, sever i juh a rozdelili na dva hlavné kmene: na východe to boli Anti a na západe Slovania (Slavíni). Diferenčný znak obidvoch hlavných slovanských „nárečí“ možno podľa tohto výkladu nájsť čiastočne v predponách s významom *roz-* alebo *vy-* a čiastočne aj v slove *vták*. Kým východní Slovania hovoria *raz-*, *iz-/is-* a *ptica*, u západných Slovanov nájdeme *roz-* (!), *vy-*, *pták*. Ak sa nájde u niektorého kmeňa slovo *rostok*, hneď je zrejmé, že patrí k druhej hlavnej triede. K východnej triede patria Rusi a ilýrski Slovania, do druhej alebo západnej triedy Poliaci, Česi, Srbi a severní Vendi. Autori pritom pripomínajú, že pomenovania *Slaven* a *slavisch* sa v knihe používajú na označenie národa Slovanov, *Slawinen* a *slawinisch* na označenie západného hlavného kmeňa, *slawenisch* na označenie ruského cirkevného jazyka. *Slavonien* a *slavonisch* na označenie kmeňa a jazyka ilýrskej provincie a *Slowaken* a *slowakisch* na označenie „českých Slovanov vyskytujúcich sa v Uhorsku“ (1809, s. 615). Je známe, že J. Dobrovský v tejto veci kolísal, na pomenovanie Slovákov používal názov *Slawonen* (k vývinu názvu Slováč, slovenský, porov. najnovšie Doruľa, 1993).

Štruktúrne znaky jednotlivých slovanských jazykov sa v 2. zväzku diela Mithridates najpodrobnejšie opisujú v rámci fonetického a gramatického všeobecného výkladu o slovanských jazykoch, ktorý je nadpísaný ako *Grammatischer Charakter der Slavischen Sprache*, nach Dobrowský (s. 615 – 617). Tu sa konštatuje, že slovanský jazyk má vo svojich holých koreňoch, ale aj v ohýbaciach slabikách veľa podobného s gréčtinou, latinčinou a s nemeckým jazykom. Má však zároveň podľa autorov viac konsonantov a zvláštnu náklonnosť k sykavkám. Zreteľne odlišuje tvrdé *sch* od mäkkého *sh* (je to ako *j* napr. vo francúzskom slove *jardin*) a rád spája viaceré konsonanty na začiatku slabiky. Chýba mu grécka aspirácia i latinské *h* (podobne ako aj *f*). Ohýbacie a slovtvorné slabiky sú práve také rozmanité, ako v iných vypracovaných jazykoch. Prízvuk je v češtine vždy na prvej slabike slova, v poľštine až na malé výnimky na predposlednej slabike. V ostatných dialektoch, napr. v ruštine, je jeho miesto veľmi premenlivé, spočíva tu na prvej, tu na druhej atď. slabike.

Substantíva Slovanov majú zvyčajne tri rody. Slovan nepozná členy, takže jeho deklinácia musí byť dokonalejšia. Má sedem pádových označení tak v singulári, ako aj v pluráli, medzi ktorými sa vyníma inštrumentál. Okrem spomínaných dvoch čísel disponuje slovanský jazyk pri viacerých dcérskych jazykoch aj duálom, ktorý má však len tri pády. Pre každé adjektívum má Slovan osobitú deklináciu. Okrem toho v deklinácii mužských substantív a adjektív robí, prinajmenšom Čech, Poliak a Rus, rozdiel medzi životnými a neživotnými predmetmi. Komparatív sa vyznačuje osobitou ohýbacou príponou, superlatív má okrem toho aj charakteristickú predponu. Deklinácia pronomín má bližšie k adjektívam než substantívam.

Sloveso sa podľa autorov konjuguje veľmi jednoducho. Znakom infinitívu je *-ti*, préterita *-l*, imperatívu *-i*, prézensu *-u* alebo *-ju*, alebo *-m*. Osoby sa určujú pomocou koncových slabík. Slovan sa obslúži pomocou indikatívu, nepozná konjunktív, ani optatív, aspoň nie podľa formy. Obidve formy opisuje pomocou častice *by*. Má štyri druhy tvorenia futúra a préterita, pri ktorom sa zvyčajne rozlišuje aj rod. Je preň veľmi charakteristické (eigen) rozlišovanie medzi rýchlo prebiehajúcim dejom (Handlung), dlhšie trvajúcim dejom a takým, ktorý sa častejšie opakuje, čo sa označuje formálne aj na slovese a týka sa tak futúra, ako aj préterita. Pasívum sa opisuje.

Pri používaní participií sa „slovančina“ blíži gréčtine. Negácia *ne* stojí bezprostredne pred príslušným slovesom. Vlastnostné adverbiá majú vlastné koncovky. V syntaxi má Slovan veľa slobody v radení pojmov vo vete, podobne ako je to v latinčine, bez toho, aby sa hranice tejto slobody mohli neobmedzene prekročiť.

Potom sa v diele Mithridates opisuje prvá skupina národov a ich jazykov tzv. antického alebo východného hlavného kmeňa, venujúc sa najprv všeobecne A. Rusom (s. 617 – 620) a v rámci nich a) slovansko-ruskému alebo slovansko-servskému cirkevnému jazyku (s. 620 – 624) a b) súčasnej ruštine (Gemeinrussisch, s. 624 – 632), ďalej B. ilýrskym Slávom (s. 633 – 638), v rámci nich servskému kmeňu (s. 639 – 646), chorvátskemu kmeňu (s. 647 – 653) a južným Vendom alebo Vindom (s. 654 – 662). V druhej skupine nazvanej západný alebo slovanský kmeň sa zasa výklad venuje Poliakom (s. 663 – 671), Čechom (Tschechen oder Böhmen; s. 672 – 679), Srbom (s. 680 – 687) a napokon severným Vendom (s. 688 – 692).

Slováci sa po prvý raz spomínajú na s. 663, a to v rámci konštatácie, že k západnému, resp. slávskemu hlavnému kmeňu patria Poliaci spolu s Kašubmi a Slezanmi, Česi so svojimi kmeňovo príbuznými Moravanmi a Slovákmi v Uhorsku (Ungarn), Srbi a severní Vendi. Na tomto mieste sa pripomína aj to, že všetci západní Slovania prijali latinské písmo.

O češtine (v tom rámci aj o slovenčine) sa tu referuje podľa J. Dobrovského, čo autori znovu aj explicitne pripomínajú. Informácie o českom jazyku a jeho dejinách sa podľa týchto údajov čerpali z prác „učeného exjezuitu Josefa Dobrovského, rektora Oloumouckého seminára“, predovšetkým z jeho diela *Geschichte der Boehmischen Sprache und Litteratur* (1792) a *Vergleichung der Russischen und Boehmischen Sprache nach dem Petersburg. Vocabul* (1796). Využívali aj rôzne preklady Biblie a viaceré slovníky, ktoré vyšli do roku 1805 (ich zoznam sa uverejňuje na s. 674 – 676). Česi spolu s Moravanmi a Slovákmí prišli na územie v polovici 6. storočia po rozbití Thuringskej ríše a spomína sa doterajšie nemecké osídlenie na českom území. Jazyk prijal mnohé nemecké a latinské slová. Pripomína sa najstarší fragment českého jazyka, ktorým je stará náboženská pieseň biskupa Adalberta (Adelberta), t.j. sv. Vojtecha. Ako prvý autor sa spomína Dalimil (Dalemil) s jeho kronikou z r. 1310, preklad Biblie, rozkvet národného vývoja i jeho úpadok po porážke na Bielej hore. Hovorí sa o mnohých českých nárečiach, z ktorých je najvypracovanejšie nárečie hlavného mesta Prahy. Rudolfínska doba bola podľa tohto výkladu takisto rozkvetom českého jazyka.

V ďalšom komentári (na s. 676) sa spomína moravský dialekt, ktorý sa „odlišuje od českého jazyka“, pričom sa zdôrazňuje, že je to len dialekt, hoci sami Moravania ho nazývajú moravský jazyk a dosť neradi používajú pojem český jazyk. Ale meno Čech sa skutočne ani nehodí, hovorí sa v diele Mithridates, na pomenovanie Moravana, aj keď sú to „kmeňoví príbuzní“. Slovanské obyvateľstvo Moravy sa delí na Hanákov, Valachov a Slovákov. Hanáci prijali meno od rieky Haná a sú to vlastní moravskí roľníci, obývajúci rovinné a úrodné časti kraja. Členia sa ešte podľa sídel znovu na Hanákov, Blatniakov a Sabečakov. Sú považovaní za najstarších obyvateľov a majú mnoho zvláštností aj vo svojom nárečí. Valasi naproti tomu obývajú hory na hraniciach medzi Uhorskom a Moravou, živia sa chovom dobytky a hovoria dialektom, ktorý sa radí už skôr do slovenského než do moravsko-hanáckeho hovoru. Vyslovujú však šumové („*rauschendes*“) *ř* (jeho znenie sa vysvetľuje nie dosť inštruktívne pripodobnením k hláske *ry* vo francúzskom slove *argent*) ako ostatní Moravania, čo Slováci nerobia. Nazývajú ich Valachmi (Walachen), lebo sa venujú najmä chovu oviec, ako skutoční Valasi, ku ktorým majú blízko aj krojom. Patria k nim aj Kopaničiari (ktorých pomenovanie pochádza od výrazu kopanica, t. j. pole, ktoré treba obrábať, okopávať motykou) z tých istých vrchov. Väčšina z nich patrí medzi protestantov. Isté správy o nich nájdeme, uzatvárajú autori diela Mithridates, vo Fabriových Príspevkoch ku geografii (*Beiträgen zur Geographie*, 1. časť, s. 358).

Ako vidieť, pomerne dosť miesta sa vo výklade venuje obyvateľstvu osídľujúcemu v 14. – 17. storočí horské oblasti Slovenska tzv. valašskou kolonizáciou, ktoré po zrušení tzv. valašského práva a po urbaniálnych reformách

postupne splynulo so slovenským obyvateľstvom. Ich osídlenie (najmä kopaničiarske) bolo na Slovensku, pravdaže, širšie než len vo vrchoch na uhorsko-moravskej hranici (porov. Pastrnek, 1907, Kellner, 1953, Macúrek, 1955).

Slováci alebo Slaváci, „na východných hraniciach Moravy a v hornom Uhorsku bývajúci Slovania“ (to je jediné teritoriálne vymedzenie Slovákov v diele Mithridates), prišli buď spolu s Čechmi, pokračuje výklad, alebo predstavujú ešte zvyšky obyvateľstva Moravskej ríše, ktorých si po rozpade ríše podmanili Maďari a urobili si z nich poddaných. Preto kultúrne zaostali aj ich zvyky a jazyk („daher auch Sitten und Sprache in der Cultur zurück geblieben sind“, s. 677). Jazyk je blízky českému, avšak je trochu menej vypracovaný (ausgebildet). Člení sa na mnohé vedľajšie vetvenia, z nich niektoré sú pomešané s nemeckými, iné s maďarskými a ďalšie s poľskými slovami podľa toho, v blízkosti akých miest bývajú, od obyvateľstva ktorých preberajú cudzie slová a formy. Táto pasáž pripomína miesto z listu J. Ribaya z 24. marca 1786, v ktorom tento autor J. Dobrovskému referuje, že na Slovensku je mimoriadne veľké množstvo „podrečí“: „Různost v tom jest tak veliká, že by bylo nutno stále cestovati nebo všude míti sběratele, aby bylo možno vše sebrati. Nejpatrnější jsou každému tato podřečí: němečtí Slováci jsou v městech a poblíže měst, kde bydlejí Němci, dále jsou Slováci uherští, polští, českomoravští, kteří všichni od svých sousedů nebo spoluobčanů přijali mnoho slov a také výslovnost“ (Patera, 1913, s. 35).

Čeština je pre Slovákov druhom náboženského jazyka, píše sa v diele Mithridates na s. 677, ktorým sa aj káže. Ďalej sa však dopĺňa, že katolícki duchovní sa vzdelávajú už asi pätnásť rokov podľa Bernolákovej gramatiky, kým protestanti si založili svoju vlastnú Katedru čistého českého nárečia v Prešporku (Lehrstuhl der reinen Böhmischen Mundart zu Pressburg). Je známe, že katedra mala oficiálny názov iný: Ústav reči a literatúry československé. Je pravda, že sa na nej pestovala zásluhou J. Palkoviča v tom čase predovšetkým „čistá“ kralická čeština, nech vystupovala pod akýmkoľvek názvami, ale práve tu vyrástla aj štúrovská generácia, ktorá prešla o dve desaťročia neskôr na dnešnú spisovnú slovenčinu (Ďurovič, 2000, s. 37). Na tomto mieste sa odkazuje na Dobrovského Böhmisches Magazin (St. 2, s. 162) a na Ladislava Bartolomeidesa (Disp. de Bohemis Kishontensibus, Wittenberg, 1783, 4 – ide o prácu De Bohemis Kishontensibus antiquis et hodiernis commentatione historica. Wittenberg 1783). Dodáva sa podľa Bartolomeidesa, že v malohontskom dištrikte je väčšina obyvateľov Slovákov⁷. Ako ďalší prameň sa uvádza Grammatica Slavo-Bohemica

⁷ V tejto súvislosti sa hodí pripomenúť list J. Ribaya J. Dobrovskému z 22. júna 1787, kde na otázku, v ktorom komitáte sa hovorí najčistejšie po slovensky, odpovedá: „Je to v komitáte Veľko- a Malohontskom a Novohradskom. Ich reči sa vysmievajú, ale je to pravá čistá slovenčina. K ich spôsobu reči sa najviac približuje Turčiansky, Liptovský a sčasti Oravský a Trenčiansky komitát... Trenčianske a Slovenská reč, 66, 2001, č. 6

(Pressburg 1746) Pavla Doležala, ktorej sa dostalo neraz chvály od J. Dobrovského. Aj podľa spisu *Mithridates* je to česká gramatika, v ktorej sa tu a tam naznačujú odchýlky platné pre slovenské nárečie. Bernolákova *Grammatica Slavica* (Pressburg 1790) je už vypracovaná (abgefasst) celkom podľa slovenského hrubšieho (gröbern) spôsobu reči (s. 678). Napokon sa dodáva, že jestvuje aj *Donatum Latino-Germanica-Hungarico-Bohemicum* od P. Doležala (Pressburg, bez roku vydania).

Pripomeňme, že J. Dobrovský je aj autorom článku o ľubozvučnosti českého jazyka (Dobrovský, 1815a), ktorý sa tak trochu vymyká z jeho objektívnej vedeckej spisby. Nie je vylúčené, že ňou podnietil neskoršie aj niekoľko ďalších autorov, napr. P. J. Šafárika, J. Kollára a i. O českom *duše, nebe, koně, lid* oproti slovenskému *duša, nebo, konia, ľud* J. Dobrovský hovorí, že čeština „sa zjemnila“, kým „slovenčina a moravčina ostali pozadu“. Ono „hrubšie“ treba zrejme chápať v tomto kontexte.

V poslednom odseku sa ešte dopĺňa informácia o Sotákoch: „Neviem, či k týmto Slovákom patria aj Sotáci v Uhorsku, ktorí sú rozšírení medzi Maďarmi, Rusmi atď. od mesta Kassoma až po Ungvár. Zdá sa, že sú z Čiech. Sú reformovaného náboženstva. V Kemenzey majú aj reformovanú cirkev, kde sa však služby Božie vedú v maďarčine, a rukopisný spevník v českom jazyku, ktorému nikto nerozumie“ (odkazuje sa na Fabriho Nový magazín, 2. časť, s. 193, odkiaľ sa táto informácia preberá). J. Dobrovský k uvedenej správe o Sotákoch v recenzii diela *Mithridates* (1814, s. 198) dodáva, že by ju bol rád videl „upravenú a rozšírenú“. Aby bolo zrejme, o aké úpravy mu ide, znovu celý tento odsek prepisuje s tým, že na niektoré miesta kladie otázniky. Prvý k názvu mesta Kassoma. Ide zrejme o Košice, presnejšie o jeho latinskú formu Cassovia, príp. aj nemeckú podobu Kaschschovia, a teda o chybu sadzača. Druhý otáznik kladie za domnienku, že Sotáci pochádzajú z Čiech, čo považuje za pochybné. A napokon sa mu zdá pochybná aj informácia o českom rukopisnom spevníku, ktorý nikto (?) nerozumie. Napokon ešte dodáva, že v rukopisnom zozname kníh Georga Ribaya, „kzateľa z Cinkoty“, sa nachádzajú štyri sotácke knihy, menovite a) Hlasz pobosneho spéványa (Debretzin 1752), b) Swetoho Davida 150 Soltari (ibid. eod.), c) Radosztz szertza pobosneho, to jeszt Modlitby (1758, z maďarčiny do slovenčiny „na szlovenszki“ preložil S. A.), d) Agenda ecclesiarum reformatarum, to jeszt szprava, jakbi se malo v eklezijich reformatarskich krisztzitz etc. (Debretzin 1758). Dobrovský v tejto súvislosti sľubuje, že uverejní ukážky z tohto „veľmi

---

nitrianske nárečie je povestné svojou čistotou a krásou preto, že sa najviac blíži spisovnej češtine, čomu sa nemožno čudovať, lebo emigráciou z Čiech a Moravy tieto župy dostali ako najbližšie najsilnejší prírastok.“

zmiešaného slovenského nárečia“, nakoľko posledne menovaný žaltár vlastní (podrobnú analýzu uvedených kníh porov. u Švagrovského, 2000).

Po tejto kapitole sa uvádzajú štyri znenia Otčenáša. Najprv text z rukopisného prekladu Biblie z drážďanskej Kráľovskej knižnice (vyšla medzi rokmi 1390 a 1410). Ďalej sa uvádza text tejto modlitby z Husitskej biblie (Benátky, 1506) a z Biblie z r. 1780, kde sa predstavuje „dnešná čeština“. Autori v tomto posledne menovanom variante miešajú zložkový prepis s interpukčnými znamienkami takto:

Otsche nasch gensch gsy na Nebesych,
Poswet se Gmeno twe, Prid' Kralowstwj twe,
Bud' Wule twa, jako w Nebi, tak y na Semi,
Chleb nas nadpodstatny⁸ daj nam dnes,
A odpust' nam nasche Winy, gacosch y my odpaustjime naschim Winnjkum,
A ne vwod' nas w Pokuschenj,
Ale sbaw nas od Sleho. Amen.

Za tým nasleduje Otčenáš po slovensky (slowakisch), zapísaný takým istým spôsobom, ktorý je vybratý z Evanjelií (Trnava 1769). Pochádza pravdepodobne z modlitebníka Duchowna ručna-knižečka aneb obecné krestianske katolícké modlitby od gedneho kneze z towaristwa Gežišoweho w nemeckem gazyku wydaná, potom od toho gisteho na slowensky preložena (Trnawa 1767, 193 s.; porov. Zelliger, 1931, s. 139). Slovenský text Otčenáša, ktorý reprezentuje kultúrnu západnú slovenčinu v katolíckej spisbe konca 18. storočia, sa podáva v takomto znení:

Otsche nasch, ktery gsy na Nebesach
Poswet se⁹ Gmeno twe, Prijd' Kralowstvj twe,
Bud' Wula twa, gako na Nebi, tak y na Semi,
Chleb nasch wesdeyschij dag nam dnes,
A odpust' nam nasche Winy,
gacosch y my otpusstschame naschim Winnjkom,
A nevwod nas w Pokuschenj,
Ale sbaw nas od Sleho. Amen.

---

⁸ Autori k tomuto zneniu pridávajú poznámku k slovu *nadpodstatny*, o ktorom zisťujú, že je to doslovný preklad výrazu *supersubstantialis*. Pretože sa to však „zvyčajne na omši pomenúva ako panem nostrum quotidianum, modlia sa všetci Česi *Chleb nasch wesdeyschi*“.

⁹ Autori pripájajú poznámku k slovku *se* upozorňujúc, že v „pravej“ slovenčine by namiesto *se* malo byť *sa*. Jej výskyt pripisujú tomu, „že Slováci sa vo svojich spisoch neradi odchyľujú od češtiny“ (1806, s. 680).

Ako vidieť, oba zápisy sa odlišujú len minimálne, čo by vcelku zodpovedalo Dobrovského názoru o jednoduškovitosti češtiny a slovenčiny, hoci ináč v tomto prípade nejde o nijakú poslovenčenú češtinu, ale je to už pomerne pevne normovaný slovenský jazyk (Pauliny 1983, s. 144). V prvom verši sa odlišne uplatňuje len vzťahné zámeno *gensch* (v českom variante) oproti slovenskému *ktery* a predložkový lokál na *Nebesych* (v českom) a na *Nebesach* (v slovenskom), v druhom verši je náhodná diferenciacia zasa len v zápise slova *prid'*, v slovenčine je *prijd*. V treťom verši si možno všimnúť rozdiel medzi oboma textami hlavne v českom tvare *wule* oproti slovenskému *wula* a v predložkovej konštrukcii (české *w Nebi* oproti slovenskému *na Nebi*). Štvrtý verš sa líši najmä slovami *nadpodstatny* (v češtine) a *wesdeyschij* (v slovenčine), ako aj grafickým zápisom *daj* (v češtine) a *dag* (v slovenčine). Kým piaty verš sa líši tvarom slovesa *odpaustjme* (čes.) oproti *otpusstschame* (slov.) a takisto podobou datívu plurálu: *Winnjkum* (čes.) a *Winnjkom* (slov.), v šiestom možno zaregistrovať zrejme len náhodný rozdiel, keď sa v českom texte pri koncovej hláske slova *ne vwod'* označuje jej palatálnosť, kým v slovenskom variante sa táto palatálnosť nezaznačuje (*nevwod*). Posledný verš je rovnaký.

V tomto prípade sa teda dáva za pravdu aj kritikom Adelunga, ktorí upozornili na nevýhody voľby Otčenáša ako porovnávacej bázy. Ak chceme demonštrovať odlišnosť dvoch príbuzných jazykov, konkrétne češtiny a slovenčiny prelomu 18. a 19. storočia, nie je zrejme dostatočné, ak sa to ilustruje textami, ktoré sa líšia len dvojicami lexikálnych diferencií, odlišných gramatických prípon, odlišnej slovotvornej štruktúry a tromi viac-menej náhodnými ortografickými prepismi. Otázka však je, či autori diela *Mithridates* nemohli v danom čase siahnuť po nejakom inom zápise Otčenáša, ktorý by prípadne vhodnejšie demonštroval špecifikum slovenského vyjadrovania. Kotvanova Bibliografia bernolákovcov (Kotvan, 1957) naznačuje, že do r. 1805, keď sa redakčne uzavierala príslušná časť diela *Mithridates*, by teoreticky bolo možné vybrať Otčenáš z iných prameňov, napr. od J. I. Bajzu (*Cwjčenj Pobožnosti z Pjsma Swatého a z Modlitéb Cyrkewnjch wytáhnuté které w Slowenský Gazyk uwédel Joseph Ign. Bajza, Trnawa, 1783*), príp. iných autorov. Ťažko však žiadať od zostavovateľov diela *Mithridates*, aby mali k dispozícii všetky relevantné vydania vo všetkých päťsto jazykoch, ktoré spracúvali. Slovenčina zrejme nebola pre nich oveľa menej exotická než hocijaký iný málo známy jazyk aj iných svetadielov.

Výklad o slovenčine v diele *Mithridates* z hľadiska informácií, ktoré autori mohli mať k dispozícii na prelome 18. a 19. storočia, celkovo nemožno hodnotiť ako celkom neprímeraný. Aj dnes by sme mohli vysloviť mnoho výhrad k súčasným spracovaniam slovenčiny a Slovákov v zahraničných encyklopédiách či na internete. J. Ch. Adelung a J. S. Vater sa mohli opierať o pramene vydané iba do

roku 1805, pričom informácie o slovenčine sú v nich, ako sme ukázali, vo veľkej miere poznačené náhľadmi „raného“ J. Dobrovského, ktorého pomer ku konštituovaniu spisovnej slovenčiny ako samostatného jazyka bol prinajmenšom rezervovaný. Iba málo informácií, ktoré prináša dielo Mithridates, sa týka štruktúrnych vlastností slovenského „dialektu“ (slovenčina sa hodnotí ako menej vypracovaná, než je čeština, čo sa však nijako nekonkretizuje), ale skôr sa tu uvádzajú viaceré poznatky zo sociálneho pozadia slovenskej jazykovej situácie. Slovenský jazyk sa opisuje ako odlišný spôsob reči v rámci výkladu o českom jazyku, čo korešponduje s náhľadmi J. Dobrovského. Dielo Mithridates, podobne ako J. Dobrovský v tom čase, nie je naklonené výkladu o samostatnosti slovenčiny, čo sa odráža aj v tom, že Bernolákovu kodifikáciu, založenú na hovore vzdelancov Trnavy a jej okolia, označuje ako uzákonenie „hrubšieho“ spôsobu reči. Vcelku sa teritórium, ktoré obývajú Slováci a kde je rozšírená slovenčina, vymedzuje dost' vágne. Menovite sa spomínajú Valasi, Kopaničiari, Slováci v Malohonte a Sotáci. Ináč sa v rámci výkladu spomínajú niekedy len epizodické fakty, napr. údaje o českom spevníku používanom na východnom Slovensku, ktorému tamojší „Sotáci“ nerozumejú. V nijakom prípade však nemôžeme od autorov vyžadovať, aby v rámci opisu päťsto jazykov sveta najrozmanitejšieho typu priniesli v danom čase o slovenčine podrobnejšie a presnejšie informácie. Slovenčina sa v tom čase vlastne len začala emancipovať a navyše ani komplikovaný vývoj česko-slovenských vzťahov, ktoré majú výrazné aspekty sociálne, konfesijné a geografické, nie je ľahké pochopiť ani interpretovať.

Literatúra

ADELUNG, J. Ch.: Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fuenfhundert Sprachen und Mundarten. 1. Th. Berlin, Vossische Buchhandlung 1806.

ADELUNG, J. Ch. – VATER, J. S.: Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fuenfhundert Sprachen und Mundarten. 2. Th. Berlin, Vossische Buchhandlung 1809.

BENFEY, Th.: Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland. Munchen 1867.

BERGHOLTZ, G. F.: Lord's prayer in the principal languages, dialects and versions of the world – printed in type and vernaculars of the different nations. Chicago, G. F. Bergholtz 1884.

BLANÁR, V.: Slovenčina v Dobrovského klasifikácii slovanských jazykov. – *Slavia*, 23, 1954, s. 152 – 158.

DOBROWSKY, J.: Adelungs Mithridates, in Betreff der slawischen Sprachen. In: *Slovanka*, 1, 1814, s. 195 – 199.

DOBROWSKY, J.: Über den slawischen Dialekt. Aus einer Reihe von Briefen eines Slowaken an mich. Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren 1786, s. 161 – 169.

DOBROWSKY, J.: List Dobrovského nejmenovanému adresátovi (11. marca 1784). In: *Bratislava*, 3, 1929, s. 368 – 372.

DOBROWSKY, J.: Über Wohlklang der slawischen Sprache, mit besonderer Anwendung auf die böhmische Mundart. In: *Slovanka*, 2, 1815a, s. 1 – 67.

DOBROWSKY, J.: Über Literatur der östlichen Wenden nach Frisch. *Slovanka*, 2, 1815b, s. 168 – 177.

DOBROWSKY, J.: Sravnitel'nyj Slovar vsjeh jazykov i narječij po azbučnomu porjadku razpoložennyj. 1. Theil A – D. Petersburg 1790. 454 s. 2. Theil D – L, 1791, 449 s., 3. Theil L – S. 518 s., 4. Theil S – O, 618 s. In: *Slovanka*. 2, 1815, s. 187 – 199.

DORULA, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava, Veda 1993.

ĐUROVIČ, E.: Ješčo raz: nasuščnyj. *Russian Linguistics*, 1980/81, 5, s. 175 – 179.

ĐUROVIČ, E.: Koncepcie spisovného jazyka – chrbová kosť slovenskej kultúrnej histórie. *Forúm občianskej spoločnosti*, november 2000, č. 11, s. 32 – 38.

GWATHMEY, E. – SLESIN, S.: On earth as it is heaven: the Lord's prayer in 40 languages. New York, Viking Studio Books 1994.

HUMBOLDT, W. von: Berichtungen und Zusätze zum ersten Abschnitte des zweiten Bandes des Mithridates uber Cantabrische oder Baskische Sprache. In: VATER, J. S.: Mithridates IV., 1817, s. 277 – 360.

JAKUBEC, J.: Dějiny literatury české. 2. díl. 2. vyd. Praha, 1934

JÓNA, E.: Profesor Juraj Palkovič a jeho slovník. *Slovenská reč*, 25, 1970, s. 321 – 322.

KELLNER, A.: K problematice pomezních jazyků. *Slavia*, 21, 1953, s. 214 – 229.

KOTVAN, U.: Bibliografia bernolákovcov. Martin, Matica slovenská 1957.

LÜDTKE, J.: Die romanische Sprachen in Mithridates von Adelung und Vater. Studie und Text. Tübingen, Gunter Narr 1978.

MACŮREK, J.: Valaši na severovýchodní Moravě a jejich vztahy k Těšínsku, Polsku a hornému Slovensku. *Slezský sborník*, 23, 1955, s. 145 – 195.

MARIETTI, P.: The Lord's prayer in 250 languages and 180 forms of writing. Rom 1870. Reproduced in facsimile together with explanatory notes on all languages, the exotic scripts, the history of polyglot collection of the Lord's prayer, and the 274 different border compositions printed in the book, by W. J. S. Krieg. Evanston, Brain Books 1979.

- NAPHEGYI, G.: The album of language. Illustrated by the Lord's prayer in one hundred languages, with historical descriptions of historical descriptions of the principal languages, interlinear translation and pronunciation of each prayer, a dissertation on the languages of the world and tables exhibiting all known languages, dead and living. Philadelphia, J. B. Lippencott & Co 1869.
- PALLAS, P. S.: *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*, I. II. St. Petersburg 1786/1789 (reprint z vyd. Hamburg, Buske 1977/1978)
- PASTRNEK, F.: O původě moravských Valachuv. *Časopis Matice moravské*, 31, 1907, s. 113 – 129.
- PATERA, A.: Josefa Dobrovského korespondence 4. Vzájemné listy Jozefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1785 – 1810. Praha 1913.
- PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.
- POTT, A. F.: Zur Geschichte und Kritik der sogenannten Allgemeine Grammatik. *Zeitschrift fuer Philosophie und philosophische Kritik*, 43, 1863, s. 102 – 141, 145 – 185.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Slovenská lexika v slovníku ruskej cárovny Kataríny II. *Slovenská reč*, 59, 1994, s. 351 – 355.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Slovník všetkých jazykov sveta ruskej cárovnej Kataríny II. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica–Rossica Slovaca 3. XLIV*. Bratislava 1995, s. 77 – 81.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Z histórie slovenských kalvínskych rituálnych kníh z rokov 1750 – 1758. *Slovenská reč*, 65, 2000, s. 279 – 194.
- VATER, J. S.: *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe 500 Sprachen und Mundarten*. 4. Th. Berlin, Vossische Buchhandlung 1817.
- VOLLMANN, R.: Der Beitrag über Tibetisch in Adelungs ‚Mithridates‘ 1806. http://www-ang.kfunigraz.ac.at/~vollmanr/tib/rv2000_tibmithr_03.html
- ZELLIGER, A.: *Pantheon Tyrnaviense bibliographicam continens recensionem operum typis Tyrnaviensibus aa. 1578 – 1930*. Trnava, Adalberti 1931.

DISKUSIE A ROZHĽADY

Martin Ološtiak

O PRÍSTUPOCH KU KODIFIKÁCII (ZMENA SMENY NA ZMENU)

OLOŠTIAK, M.: On Approaches to the Codification (The Change from *smena* into *zmena*). Slovenská reč, 66, 2001, No. 6, pp. 292 – 298. (Bratislava)

The paper criticizes codification change of the lexeme *smena* into *zmena* (meaning: a group of people working during certain period of time) that has been carried out by the Slovak Orthographic Rules in 1991. The criticism is supported by a series of arguments. The key argument against the form *zmena* [*zmena*] is that before 1991 the majority of language users had preferred the form *smena* [*smena*], as it was proved by J. Šikra (1992).

Author of this article asserts that the prescriptive method in codification (used in the case *smena* → *zmena*) will soon be overcome by the explanation method, which takes into consideration broader communication aspects, not only language as a system. This method also tries to explain why certain linguistic forms are accepted by a speech community despite the fact that they have not been codified.

Mohlo by sa zdať, že téma predkladaného príspevku je anachronizmus, veď Pravidlá slovenského pravopisu (PSP) už pred desaťročím (1991) prekodifikovali podobu *smena* na *zmena* a polemické poznámky k tejto otázke už takisto zazneli (porov. ďalej). Stále aktuálna je však otázka prístupu ku kodifikácii, o ktorú tu ide predovšetkým.

Zásahy do spisovného jazyka sa v našom spoločensko-kultúrnom prostredí vykonávajú v podobe kodifikácie, pričom základné pravopisné normy sú zachytené v PSP (1991, 2. vyd. 1998, 3. vyd. 2000). Laici, tzv. bežní používatelia jazyka, samozrejme, majú právo (ba v istej miere aj povinnosť) hodnotiť prácu jazykovedcov. Odborníci by mali prípadné pripomienky ku svojej kodifikačnej práci citlivo analyzovať. Laické názory totiž mnohokrát pomáhajú pozrieť sa na odborný problém z takej prepotrebnej „druhej strany“. Aj autor tohto príspevku sa začal kodifikačnými zmenami zaoberať po niekoľkých rozhovoroch s bežnými používateľmi jazyka.

Najprv odcitujeme úplné znenie vysvetlenia, prečo kodifikátori pristúpili k zmene *smena* → *zmena*:

Z jednotlivostí sa žiada osobitne spomenúť písanie slova *smena* vo význame „vymedzený pracovný čas“. Bola to jediná výnimka z pravidla o písaní predpony *s-/z-* podľa výslovnosti, ktorá zostala po pravopisnej reforme r. 1953 a jej dovŕšení v r. 1968 a pri ktorej sa zachovával rozdiel medzi písanou a výslovnostnou podobou slov s predponou *s-/z-*. Je všeobecne známe, že najmä výnimky z pravopisných pravidiel sú u používateľov

spisovného jazyka nepopulárne a vyvolávajú nevôľu, lebo pri osvojovaní a uplatňovaní pravopisných zásad zaťažujú pamäť. Okrem toho doterajší pravopis slova *smena* u menej informovaných používateľov spisovnej slovenčiny vyvolával nesprávnu písmenkovú výslovnosť zhodnú s písanou podobou (t. j. so začiatočným *s-*). Nové PSP namiesto doterajšej podoby *smena* kodifikujú podobu *zmena*. Podoba *zmena* zodpovedá princípom hláskového systému slovenčiny, kultúrna verejnosť ju vo výslovnosti prijíma, výslovnosť so začiatočným *z-* je kodifikovaná v platných Pravidlách slovenskej výslovnosti z r. 1984 a v tejto podobe sa odporúča v iných kodifikačných a popularizačných príručkách, ako aj v poradenskej praxi Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Kodifikuje sa teda iba dosiahnutý stav v používaní tohto slova a odstraňuje sa nepotrebná výnimka. (Citované podľa Lexikónu slovenského jazyka SLEX99).

Z nášho hľadiska sa ako kľúčové javia tri formulácie: 1. *Doterajší pravopis slova smena u menej informovaných používateľov spisovnej slovenčiny vyvolával nesprávnu písmenkovú výslovnosť zhodnú s písanou podobou.* 2. *Podoba zmena zodpovedá princípom hláskového systému slovenčiny, kultúrna verejnosť ju vo výslovnosti prijíma.* 3. *Kodifikuje sa teda iba dosiahnutý stav v používaní tohto slova a odstraňuje sa nepotrebná výnimka.*

V PSP (1953 až 1968) sa postupne kodifikovala ortografia (predponových) grafém *s-/z-* podľa výslovnosti (napr. *zjazd, zborník, zozbierať*). PSP (1991) teda argumentujú, že podoba *smena* so začiatočným *s-* bola jedinou výnimkou z pravidla o písaní predpony *s-/z-* podľa výslovnosti, t. j. keď sa písalo *z-*, vyslovovalo sa [z] (napr. *zbalit'*), a keď sa písalo *s-*, vyslovovalo sa [s] (napr. *sčítať*). Ako však pripomína J. Šikra (1992, s. 198), podoba *smena* sa do slovenčiny prebrala z češtiny ako hotová lexia a fungovala ako nemotivované „značkové slovo“. Z toho vyplýva, že PSP (1953 až 1968) ponechali pravopis so začiatočným *s-* nie ako výnimku spomedzi slov *zjazd, zbor* ap., ktorých pravopis sa kodifikoval na základe znelostnej asimilácie, ale začiatočné *s-* zostalo v kodifikácii aj ako reflektovanie reálneho stavu používania tohto slova v praxi. V tridsiatych a štyridsiatych rokoch 20. storočia sa vo význame „vymedzený pracovný čas“ používali obidve pravopisné podoby (*smena* aj *zmena*). Na základe tvrdení J. Šikru (op. cit.) sa dá predpokladať, že prevažoval tvar s iníciaľovým *s-*, ktorý bol kodifikovaný v PSP 1940. Časť kultúrnej verejnosti teda vo svojom jazykovom vedomí mala viac než polstoročie interiorizovanú podobu *smena* a bez náležitého výskumu je nevedecké pokladať týchto používateľov za „menej informovaných“ aj napriek tomu, že de facto ide o väčšinu – ako to dokázal sociolingvistický a empirický výskum na konci osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov (Šikra, op. cit.; Ondrejovič, 1995): „Výslovnostná podoba *zmena* nie je v zhode s jazykovým vedomím väčšiny prestížnych používateľov jazyka“ (Ondrejovič, op. cit., s. 43). Túto skutočnosť však kodifikačné diela (PSP, 1991; Pravidlá slovenskej Slovenská reč, 66, 2001, č. 6

výslovnosti, Krátky slovník slovenského jazyka a ďalšie príručky) nebrali na vedomie. Preto sa mohlo objaviť alibistické tvrdenie, že „sa kodifikuje iba dosiahnutý stav v používaní tohto slova a odstraňuje sa nepotrebná výnimka“. Zo sociolingvistického pohľadu by sa uvedené vyjadrenie dalo preformulovať takto: *Kodifikuje sa iba dosiahnutý stav v používaní tohto slova v lexikograficko-kodifikačnej praxi, nie však v reálnej komunikácii.*

Všeobecne sa prijíma téza, že jazykový výraz ako jazykový znak má tri dimenzie: sémantickú, syntaktickú a pragmatickú; porov. napr. diskusný príspevok J. Horeckého (1995) o formách *doktorand – doktorant*. Pokúsme sa tento prístup aplikovať aj v našom prípade.

Sémantická dimenzia. KSSJ (1997) uvádza tieto významy lexémy *zmena*: 1. nadobudnutie iných vlastností, iného rázu, premena; 2. nahradenie niečoho, niekoho iným (toho istého druhu), vystriedanie; 3. vymedzený pracovný čas pracovníka (obyčajne vo výrobe; 4. prac. kolektív striedajúci v práci iný kolektív. Tretí a štvrtý význam sa teda vzťahuje na „starú“ lexému *smena*. Tretí význam je relatívne „autonómny“. Je však pravdepodobné, že najmä štvrtý význam mohol interferovať s významom slovesa *zmeniť* (*pracovné kolektívy sa menia*), čím by sa táto lexia priblížila k lexii *zmena* v druhom význame.

V syntaktickej dimenzii možno uvažovať buď o súvislosti s lexémami typu *zjazd, zbor* alebo *smer, smeč*. V prvom prípade sa *smena* naozaj javí ako výnimka z pravopisného trendu kodifikácie 1953 až 1968 (*sjazd → zjazd, sbor → zbor... smena → zmena*). Z druhej súvislosti vychodí, že v slove *smena* sa už nepociťuje morfológický švík, preto sa znelostná neutralizácia neuplatňuje (fonéma /s/ je z hľadiska neutralizácie fonologického protikladu znelosť – neznelosť v pozícii maximálnej fonologickej diferenciácie na mieste prvej až predposlednej fonémy v slove, a to pred fonémou /m/ s vlastnosťami VC; Sabol, 1989, s. 153).

Pokiaľ ide o pragmatiku, primárnou komunikačnou funkciou lexémy *smena* je pomenovanie pracovného kolektívu ako skupiny ľudí, ktorí pracujú počas stanoveného pracovného času (obyčajne osem hodín). Až sekundárne sa pociťuje to, že pracovné kolektívy sa striedajú – to znamená, že sa stráca súvislosť s lexiou slovesa *zmeniť* vo význame *nahradiť iným, vymeniť*, ako to implikuje štvrtý význam lexémy *zmena*, uvádzaný v slovníku (*prac. kolektív striedajúci v práci iný kolektív*). Počas niekoľkých desaťročí s kodifikovaným pravopisom *smena* sa práve pod vplyvom grafickej podoby upevnila výslovnosť [smena].¹⁰ Používatelia slovenčiny v zhode so svojím prirodzeným jazykovým vedomím reflektovali fonematický pravopisný princíp („písmenkovú výslovnosť“; PSP) a uplatnili

¹⁰ Pri ustanovení pravopisu svoju rolu akiste zohral aj názov denníka *Smena* a následne vznik denníka *Zmena* (porov. aj výsledky prieskumu J. Šikru, 1992).

jednoduchosť par excellence: *smena* = [*smena*].¹¹ Takýmto spôsobom formálne rozlíšenie lexém *smena* [*smena*] – *zmena* [*zmena*] prispelo aj k významovému rozlíšeniu a odstráneniu homofónie. Takáto reštruktúracia spôsobila, že lexéma *smena* sa v jazykovom vedomí prestala pociťovať ako „nepotrebná výnimka“ (ak sa vôbec niekedy ako výnimka pociťovala). Skôr naopak, vytvoril sa nový mikrosystém na základe analógií a tendencií, ktoré sa v jazyku presadili *prirodzene* a v komunikácii začali *prirodzene* fungovať. PSP (1991) však tento pravidelný mikrosystém narušili *necitlivou* kodifikáciou. Do antinómie sa tu dostala, povedané slovami J. Dolníka (1999), logika používania jazyka (pragmatická logika) s logikou uvažovania o jazyku (reflexívna logika). Dôležité je, že „z pohľadu osvojovateľov a používateľov materinského jazyka je vyhovujúca taká pravidelnosť, aká sa v jazyku historicky vyvinula“ (Dolník, op. cit., s. 107). Domnievame sa, že jestvuje dostatočne silný argumentačný materiál, dokazujúci opodstatnenosť podoby *smena* [*smena*], ktorá zodpovedá „pravidelnosti, aká sa v jazyku historicky vyvinula“.

Nazdávame sa, že podoba *smena* s identickou výslovnosťou sa zamietla unáhlene. Od vydania PSP (1991) však uplynulo jedno desaťročie a dá sa predpokladať, že kodifikovaný tvar *zmena* ovplyvnil aj jazykové vedomie kultúrnej verejnosti (najmä najmladšiu generáciu). Tento fakt nemáme podložený empirickým výskumom, ale možno sa opýtať, či má zmysel každých desať rokov uskutočňovať identický výskum len preto, aby sme ex post odhalili unáhlené kodifikačné kroky. Nemala by byť kodifikácia podložená serióznym výskumom?

Na príklade slova *zmena* sa zreteľne prejavuje zameranie tej časti jazykovednej obce, ktorá chápe kodifikáciu len ako preskripciu, t. j. predpisovanie, nariaďovanie jazykových pravidiel bez ich reflektovania „na ulici“. V mene systémovosti sa takýmto spôsobom odstraňujú „nepotrebné [sic!] výnimky [sic!]“, ktoré pri dôkladnejšom preskúmaní výnimkami ani nemusia byť a ktorých používanie sa pokladá jednoducho za chybné, pretože systémovosť sa dokumentuje len na základe vybraných analógií (porov. aj Horecký, 1995). Druhá časť jazykovedcov si uvedomuje, že pri kodifikácii treba zohľadniť nielen tzv. systémové zákonitosti jazyka, ale aj javy, ktoré sa *výrazne* uplatňujú v úze. Podotýkame, že tieto uzuálne jazykové prostriedky sa tiež používajú na základe vlastnej systémovosti a analógie. Z hľadiska komunikačnej efektívnosti je tzv. uzuálna systémovosť úplne rovnocenná s tzv. kodifikačnou systémovosťou. Za normálnych okolností totiž komunikant pri dorozumívaní používa len také prostriedky, ktoré zaručujú rýchly a efektívny komunikačný priebeh. Pravdu má J. Dolník, keď tvrdí, že „žiadne jazykové spoločenstvo sa od... prirodzenej

¹¹ „...v spisovnej slovenčine je zásadná súhra medzi fonickým zložením morfém... a adekvátnym grafematickým zachytením (asi 87 %)“ (Sabol, 1989, s. 225).

pravidelnosti (od tzv. uzuálnej systémovosti, M. O.) nikdy neodklonilo (prakticky to ani nejde) a niet dôvodu na obavu, že v budúcnosti by sa to mohlo stať (a preto niet dôvodu, aby si jazykovedec kodifikátor myslel, že musí podporovať isté systémové zákonitosti preto, lebo by mohla byť ohrozená pravidelnosť jazyka a ľahkosť jeho osvojovania)“ (Dolník, 1999, s. 107 – 108).

Napokon vyjadrujeme názor, že preskripčné autoritárstvo je odsúdené na zánik a v budúcich kodifikáciách sa presadí citlivejší prístup explanačnej lingvistiky. V tomto článku však nešlo o spochybnenie autority kodifikačných krokov ako takých. Kodifikačná zmena je závažným rozhodnutím so širokým celospoločenským dosahom, preto by sa pri jej realizácii mali brať do úvahy všetky relevantné faktory. Jazyková komunikácia totiž nie je priamočiary, „ideálny“ fenomén.

Literatúra

DOLNÍK, J.: Jazykový systém a kodifikácia. *Slovenská reč*, 64, 1999, s. 106 – 113.

HORECKÝ, J.: Systémovosť a systémový prístup. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Red. M. Považaj. Veda 1995, s. 31 – 34.

Krátky slovník slovenského jazyka. Tretie, doplnené a prepracované vydanie. In: *SLEX99. Lexikón slovenského jazyka*. Forma, s. r. o. 1998.

ONDREJOVIČ, S.: Sociolingvistika a jazyková kultúra. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Red. M. Považaj. Veda 1995, s. 35 – 45.

SABOL, J.: Syntetická fonologická teória. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1989. 253 s.

ŠIKRA, J.: Výslovnosť niektorých prevzatých slov zo sociolingvistického pohľadu (II). *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 193 – 201.

Úvod k Pravidlám slovenského pravopisu. 2. vyd. In: *SLEX99. Lexikón slovenského jazyka*. Forma, s. r. o. 1998.

Ján Horecký

DISKUSIA ČI POLEMIKA

Doterajšia diskusia o kodifikácii, resp. širšie o princípoch jazykovej kultúry trpí predovšetkým malým záujmom jazykovedcov. Na kritické úvahy J. Dolníka reagoval J. Kačala, rozsiahlym príspevkom Á. Kráľ. Celkovo možno túto diskusiu chápať ako súboj útočník – obranca a možno práve preto sa diskusia zvrhla na polemiku, ba niekedy až na rétorický súboj.

Táto situácia odôvodnene viedla J. Kačalu k úvahám o základných „chorobách“ prebiehajúcej diskusie a k vypracovaniu katalógu týchto chorôb. Ide 1. o nezdravú a nekonštruktívnu polarizáciu názorov a osobností, 2. o jednostrannú, nekomplexnú a nevedeckú interpretáciu diela niektorých osobností slovenskej jazykovedy, 3. o neporozumenie v chápaní takých pojmov a termínov, ako je spisovný jazyk, norma a kodifikácia spisovného jazyka, 4. o jednostranné apodiktické tvrdenia, ktoré prezrádzajú jednostrannosť v poznaní slovenskej odbornej literatúry, 5. o nereagovanie na nastolené otázky, 6. o jednostranné argumentovanie dorozumievacou funkciou jazyka.

Treba však dodať, že mnohé z týchto „chorôb“ sa objavujú aj v polemikách J. Kačalu. Niektoré choroby nie sú dost' jasne formulované. Nevedno napr. prečo by polarizácia mala byť nezdravá, interpretácia niektorých osobností nevedecká, prečo by argumentovanie dorozumievacou funkciou jazyka bolo jednostranné. Chýba tu objasnenie a odôvodnenie týchto téz.

Práve preto pokladáme za vhodné upozorniť na základné klasické metódy diskusie a polemiky, ako aj na tradičné metódy argumentácie.

Už v poznámke o argumentačnom texte v Kultúre slova (1988, s. 65 – 71) som zdôraznil, že argumentovanie nie je len dokazovanie, ale aj presvedčanie o pravdivosti tézy a o účelnosti jej prijatia adresátom. Základným prvkom na strane argumentujúceho je koncept, predstava o tom, o čom treba presvedčiť adresáta, ale aj celkový zámer. Túto predstavu s ohľadom na zámer reprezentujú jednotlivé argumenty, myšlienkové i faktové, k nim sa často pripájajú aj isté hodnotiace a emocionálne prvky. Iste by stálo za to z týchto hľadísk analyzovať jednotlivé príspevky v našej „kodifikačnej“ diskusii.

Pre celkový zámer diskusie sú však najdôležitejšie spôsoby argumentácie. Patria k najsilnejším diagnostickým elementom pri posudzovaní priebehu diskusie. Treba tu predovšetkým upozorniť na rozdiel medzi argumentačným a polemickým textom. Kým funkciou argumentačného textu je pôsobiť na vedomie adresáta, funkciou polemického textu je dokázať vlastnú mienku a poukázať na prípadné chyby a medzery v argumentovaní, v uvažovaní protivníka.

Konštitutívnymi zložkami polemického textu sú tri základné výpovedné akty: tvrdenie, odôvodnenie a objasnenie. Pri nedostatku presvedčujúcich vecných argumentov sa autor často uchýľuje k posudzovaniu, niekedy až k odsudzovaniu autora istého tvrdenia. Je to *argumentum ad hominem*, poukazovanie na ľudské, osobnostné vlastnosti protivníka. Je to vlastne úder pod pás, ktorý by sme mohli pripojiť ku Kačalovmu katalógu chorôb. Kým v Dolníkovom a Kráľovom texte je takýchto argumentov pomerne málo, v Kačalovom texte (najmä v tomto poslednom) ich možno nájsť dosť. Napr. takto sa v teórii spisovného jazyka a v kodifikačnej práci nepostupuje, ako sa J. Dolník pokúsil predviesť pri polemike s mojím príspevkom, vari ešte väčší lapsus sa podaril tomuto autorovi v poslednom príspevku, citované vyjadrenie J. Dolníka hodnotím ako čisto deklaratívne a vonkoncom nepresvedčivé, určené akurát na zmätenie menej informovaných čitateľov. Expresívne podfarbenie takýchto hodnotení sa posilňuje vhodnými atribútmi.

Na opačnú stranu, k vychvaľovaniu či sebavychvaľovaniu, k vyslovovaniu subjektívnych úsudkov (bez objasnení a odôvodnení) pôsobí taká argumentácia, ktorú označujeme ako *argumetatio a homine* (pochádzajúca od autora, zameraná na autora). Patria sem také výrazy ako pochybujem, nie som presvedčený, zato som presvedčený, bytostne nesúhlasím, za axiómu pokladám výberovosť (zase bez odôvodnenia a bez objasnenia, čo vlastne rozumie pod výberovosťou).

Napokon možno spomenúť aj tretí spôsob argumentácie, akúsi argumentáciu *de homine* (prevzatú od iného), čiže opieranie sa o iných autorov, interpretáciu ich názorov, prirodzene, vo svoj prospech. Ide napr. o interpretáciu postojov E. Paulinyho a J. Ružičku. Chýba tu často širšia, komplexnejšia interpretácia, zameraná na posilnenie vlastného zámeru a chápania problému.

Zámerné sa nepúšťame do hodnotenia a polemiky pomocou vecných analýz a konkrétnych faktov. Ide len o upozornenie na nie dosť primerané spôsoby vedenia polemiky, na zneužívanie niektorých spôsobov argumentácie. Mnohé z nich sa objavujú u všetkých účastníkov doterajšej diskusie, najvýraznejšie azda u samého autora katalógu chorôb.

Stanovisko redakcie Slovenskej reči

Redakcia Slovenskej reči súhlasí s hodnotením spôsobov diskusie a polemiky v príspevku J. Horeckého. Vyhlasuje, že nechce robiť prekážky vyslovovaniu vlastných názorov a ich obhajovaniu proti mienke iných autorov, ale že nebude uverejňovať také príspevky, v ktorých bude prevažovať argumentácia *ad hominem*, a *homine* i *de homine*.

Frazeológia na medzinárodných konferenciách

Už viac ako desaťročie sa každoročne schádza Medzinárodná komisia slovanskej frazeológie pri Medzinárodnom komitáte slavistov – vždy v inom štáte. Neodmysliteľnou súčasťou tohto zasadnutia je vedecká konferencia, na ktorej sa zúčastňujú aj nečlenovia komisie – odborníci v oblasti slovanskej frazeológie z celej Európy. Konferencia sa vždy zameriava na určitý tematický okruh. Najprv odznejú hlavné prednášky v pléne a potom nasledujú zasadania v jednotlivých sekciách. Pripomenieme konferencie z posledných dvoch rokov.

V minulom roku sa konalo zasadnutie komisie a konferencia v poľskom Opole v dňoch 6. až 8. septembra 2000. Konferencia bola zameraná na slovanskú frazeografiu; jej teóriu i prax, tradície, súčasnosť a budúcnosť. Hlavné referáty mali: V. M. Mokijenko *Frazeologické teórie v zrkadle lexikografickej praxe*, J. Lukšín *Frazeologický tezaurus* a A. M. Lewicki *Definícia a opis významu frazeologizmov*. Podrobnejšie sa pristavíme pri kľúčovom referáte V. M. Mokijenka, ktorý v súčasnosti pôsobí v nemeckom Greifswalde. Jeho referát ukázal, že názory na základné chápanie frazeológie sú stále nejednotné. Pripomenul tradičné i ultranové výsledky. Upozornil na štyri slovníkové diela – od samarkandskej školy (L. I. Rojzenzon, 1973) cez R. Eckerta (1990), potom na Slovník ruskej frazeologickej terminológie z r. 1992 (A. Bierich a kol.) a napokon na slovenskú Frazeologickú terminológiu z r. 1995 (J. Mlacek, P. Ďurčo a kol.). Zhodnotil jednotlivé teórie a uviedol možnosť kritických pripomienok k nim. Široké i úzke chápanie frazeológie môže vyriešiť nakoniec iba pragmatické riešenie – v slovníku. V. M. Mokijenko pripomenul aj teóriu A. I. Molotkova, ktorá je už v podstate prekonaná, ale mala svojich prívržencov (u nás E. Kučerová). Podľa tejto teórie slovo stráca všetky vlastnosti slova vstupom do frazémy a stáva sa iba jej komponentom, akýmsi obalom. A. I. Molotkov vystupuje proti takým kritériám na určenie frazémy, ako je ustálenosť, rozčlenenosť formy, reprodukovanosť a i. Za kategoriálne príznaky frazémy pokladá lexikálny význam frazémy, komponentové zloženie (nie slovné, lexémové) a gramatické kategórie, s ktorými sa spája predstava gramatického významu frazémy. V. M. Mokijenko sa ďalej sústredil na niektoré aktuálne otázky vo frazeológii, a to gramatickú charakteristiku (slovesný vid), systémové vzťahy vo frazeológii (synonymia, antonymia, variantnosť), funkčnú charakteristiku frazém (nerovnaké štylistické

hodnotenie frazém v slovníkoch), kulturologický parameter (internacionalizmy) a i. Na záver skonštatoval, že nastáva „lingvistizácia“ frazeologických slovníkov, nastáva nový vek vo frazeológii – obdobie slovníkov. Vyčlenil päť typov frazeologických slovníkov: 1. národný výkladový slovník; 2. bibliografický; terminologický slovník; 3. neologizmy vo frazeológii, neologika; 4. nárečový; slovník žargónov, slangov (používa termín žargón vo význame nášho slangu); 5. historicko-etymologický slovník. Pred slovanskou frazeológiou zostáva ako naliehavá úloha porovnávaci historický slovník slovanskej frazeológie.

Nasledujúce referáty boli rozdelené do 14 sekcií, ktoré sa členili chronologicky aj tematicky. Nemali osobitné vecné označenie. Pozitívny ohlas, záujem a živú diskusiu vzbudili aj referáty slovenských účastníkov: J. M l a c k a *Trinásť zastavení v historii zachytávání slovenských parémii a frazém*, P. Ď u r č o *Projekt nemecko-slovenského lexikónu paremiologického minima* a J. S k l a d a n e j *Frazeológia v troch typoch slovníkov: historickom, nárečovom a súčasnom spisovnom*. Na konferencii odznelo 65 referátov účastníkov z 11 štátov.

Na zasadnutí Medzinárodnej slovanskej frazeológie pri Medzinárodnom komitáte slavistov zástupcovia jednotlivých národných frazeológií referovali o stave a situácii v domácom výskume frazeológie. Dôležitou úlohou slovanskej frazeológie je príprava historicko-etymologického ukazovateľa frazém v jednotlivých jazykoch. Je to dlhodobý plán aj u nás, prípravné práce sa už začali, no nateraz sa táto práca odsunula. Zatiaľ sú hotové tri takéto slovníky: ruský, ukrajinský a český. J. M l a c e k oboznámil členov komisie s významnou konferenciou *Intersemiotický aspekt frazeológie* (Nitra, 7. až 8. december 1999), na ktorej sa z hľadiska teoreticko-metodologického otvorila nová cesta vo výskume frazeológie. J. Mlacek vo svojom referáte *Z metodologických otázok vymedzovania frazeológie* upozornil na systém jazykových princípov ako východisko frazeologického výskumu. Ich aplikácia pri výklade viacerých doteraz otvorených miest predchádzajúcich koncepcií ukazuje isté možnosti prehĺbenia explanačnej sily celej frazeologickej teórie. Medzi uvádzanými princípmi sú jednak špecifické, typické iba vo frazeológii, a jednak niektoré všeobecnejšie platné princípy fungujúce aj v iných oblastiach jazyka. Napokon sa členovia komisie dohodli na téme budúcej konferencie r. 2001. Slovenskú frazeológiu zastupujú traja členovia komisie: J. Mlacek, P. Ďurčo a J. Skladaná.

V tomto roku sa podujatie uskutočnilo v Štetíne v Poľsku (6. až 7. septembra 2001) a v Greifswalde v Nemecku (8. až 9. septembra 2001). Hlavnou témou bola *Nová frazeológia v novej Európe*. Názov znie dosť atraktívne, no v priebehu konferencie sa ukázalo, že pojem nová frazeológia vyvolal isté rozpaky. Konferencia sa začala už tradične – prednáškami na plenárnom zasadnutí. V jeho programe odzneli referáty V. M. M o k i j e n k a (Greifswald) *Problémy európskej*

frazeologickej neologiky, A. Biericha (Heidelberg) a J. Matešiča (Mannheim) *Frazeológia v ruskom a chorvátskom substandarde*, M. Alexejenka (Štetín) *Odras aktuálnych procesov synchrónnej dynamiky jazyka v novej frazeológii*, W. Chlebd u (Opole) *Skrotenie ohňa. Dobytie Vesmíru a frazeológia*, U. Kantorczykovej (Rostock) *Ustálené alebo neustálené slovné spojenia?* a R. Zorivčakovej (Lvov) *Frazeológia spisovateľa ako prekladateľský problém (na materiáli anglických prekladov diel Tarasa Ševčenko)*. Potom prebiehali zasadnutia v štyroch sekciách a pri okrúhlym stole. 1. sekcia: Frazeologické neologizmy z kulturologického aspektu; 2. sekcia: Nová frazeológia v umeleckom jazyku a v masovokomunikačných prostriedkoch (problémy funkčno-sémantické a prekladateľské); 3. sekcia: Pramene a oblasti používania frazeologických neologizmov; 4. sekcia: Frazeologické neologizmy zo sociolingvistického aspektu. Okrúhly stôl bol venovaný téme Nové frazémy v didaktickom procese a problémy v pohraničných oblastiach. Posledné dva dni sa účastníci presunuli do nemeckého Greifswaldu, kde bol prvý deň okrúhly stôl s témou Nové frazémy v súčasnej európskej kultúre. Druhý deň dali usporiadatelia konferencie priestor mladým vedeckým pracovníkom. V diskusii pri okrúhlym stole sa zamýšľali nad otázkou Ako odzrkadľuje nová frazeológia životný štýl, túžby i problémy mladých Európanov.

Tematicky bola celá konferencia veľmi zaujímavá, prítlačivá a nanajvýš aktuálna. Viacerým účastníkom trochu prekážalo rozdelenie na sekcie, pretože mnohé zaujímavé referáty odzneli paralelne, ale to býva problém na nejednej konferencii. Možno sa uspokojiť s tým, že okrem téz (aj keď neúplných), ktoré dostanú účastníci do rúk hneď na začiatku konferencie, vyjde zborník.

Na konferencii sa ukázali ako naliehavé viaceré teoretické i metodologické otázky a problémy. Už sme uviedli, že u mnohých referujúcich a diskutujúcich vzbudil isté pochybnosti či rozpaky pojem „nová frazeológia“. Ukázalo sa totiž, že z väčšej časti ide o starú, resp. staronovú frazeológiu, pričom, pravda, nemožno obchádzať vznikanie naozaj novej frazeológie, neologiky. Z mnohých príkladov možno uviesť frazémy typické pre nový vek z referátu poľského frazeológa W. Chlebd u z oblasti dobývania vesmíru, z kozmonautiky, ktoré už pomaly začínajú vystupovať ako frazeologické internacionalizmy (*čierne diery, vyniesť na orbitu, bezváhový stav, hviezdne vojny* a i.). Za nové možno však vo frazeológii pokladať aj iné formálne i sémantické stvárnenie starých frazém, ktoré prešli dlhým historickým vývinom od pôvodne voľných spojení cez postupne prebiehajúci proces ustáľovania až po natrvalo ustálené frazémy v našom jazyku. Mnohé z nich obsahujú archaizmy či historizmy, ktoré už vypadli z aktívnej slovnéj zásoby, ale zostali živé práve vo frazémach (napr. slová *pranier, tridsiatok, rováš* sa zachovali vo frazémach *vystaviť na pranier niekoho, vyjsť na psi*

tridsiatok, mať na rováši u niekoho niečo). Proces ustáľovania stále prebieha a aj nové frazémy ním neustále prechádzajú. Novým, iným formálnym i sémantickým stvárnením starších frazém je najčastejšie ich aktualizácia.

Mnohé referáty a diskusia k nim potvrdili, že frazémam treba priznať istú univerzálnosť. Niekedy je problematické urobiť presnejšie hranice medzi knižnou, hovorovou, nárečovou frazeológiou, argotom, žargónom, slangom vo frazeológii. Prebieha tu neustále dynamický proces, takže sa stierajú hranice medzi jednotlivými útvarmi národného jazyka, pričom sa ukazujú pohyblivé hranice aj na osi spisovnosť – nespisovnosť.

Slovenskí zástupcovia reprezentovali slovenskú frazeológiu referátmi *Derivovanie menných frazém z tradičných frazeotextém* (J. M l a c e k), *Súčasná živá paremiológia* (P. Ď u r č o) a *Staršie i novšie frazémy kresťanského pôvodu v súčasnom jazyku* (J. S k l a d a n á).

Na konferencii sa zúčastnilo okolo 100 prítomných a odznelo 71 referátov z 13 štátov.

Zasadnutie komisie sa nieslo v znamení prípravy konferencie v roku 2002, ale aj prípravy na 13. slavistický kongres v Ľubľane v roku 2003. Konferencia s ústrednou témou *Frazeológia a roviny jazykového systému* sa bude konať 9. až 12. septembra 2002 v Gdaňsku. Témou frazeologického bloku na slavistickom kongrese v Ľubľane v roku 2003 bude *Frazeológia a intertext*.

Napokon ešte jedna poznámka. Aj slovenskí frazeológovia usporiadali zasadnutie komisie spolu s vedeckou konferenciou na domácej pôde v dňoch 2. až 5. septembra 1997 v Liptovskom Jáne pri príležitosti 100. výročia vyjdenia monumentálneho diela Adolfa Petra Zátureckého *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* na tému *Frazeológia a paremiológia* a pri príležitosti životného jubilea zakladateľa slovenskej frazeologickej školy prof. Jozefa Mlacka. Prvýkrát sa uskutočnilo toto podujatie v spolupráci s organizáciou Europhras, ktorá je zameraná na európsku frazeológiu všeobecne, nielen zo slovanského hľadiska.

Jana Skladaná

Medzinárodná bohemistická konferencia pri príležitosti 90. výročia založenia Ústavu pro jazyk český AV ČR

V dňoch 5. až 7. septembra 2001 sa v Prahe zišli domáci i zahraniční bohemisti. Ústav pro jazyk český AV ČR oslavoval totiž 90. výročie svojho vzniku. Pri tejto príležitosti usporiadal ústav výstavu dokumentujúcu deväťdesiat rokov činnosti cez výsledky svojej práce. Súčasťou týchto slávností bola aj

medzinárodná konferencia *Setkání s češtinou*, na ktorej vystúpili len zahraniční účastníci. Obidve akcie vyvolali značný záujem odbornej verejnosti, čo bolo vidieť aj na počte účastníkov obidvoch podujatí.

Výstava, ktorú usporiadal Ústav pro jazyk český AV ČR v spolupráci s Národnou knižnicou ČR a Archívom AV ČR, sa konala v priestoroch starodávneho Klementína. Pre dejiny Ústavu pro jazyk český bol, ako demonštrovali aj vystavené dokumenty a listiny, dôležitý rok 1891, rok založenia vrcholnej českej bádateľskej inštitúcie Českej akadémie vied a umení. Základnou úlohou akadémie bola, podobne ako pri založení podobných inštitúcií tohto typu aj inde vo svete, príprava veľkého výkladového slovníka národného jazyka. Ak máme v krátkosti pripomenúť začiatky činnosti pracoviska, treba uviesť, že už v r. 1906 univ. prof. F. Pasternek podal spolu so známym lexikografom F. Š. Kottom a univ. prof. J. Zubatým oficiálny návrh na začatie prípravných prác na slovníku. Na posúdenie návrhu bola vytvorená komisia III. triedy akadémie, ktorej aktivita vyústila v r. 1911 do založenia najstaršieho akademického pracoviska v Čechách – Kancelárie Slovníka jazyka českého. Kancelária začala hneď so zberom lexikálneho materiálu pre povestný Příruční slovník jazyka českého, ktorý vychádzal v rokoch 1935 – 1957. So svojimi 9 zväzkami predstavuje asi najťažší príručný slovník, aký poznáme.

Po 2. svetovej vojne sa kancelária premenila na ústav, ktorého program sa rozšíril o skúmanie nárečí, dejín češtiny a o problematiku súčasného spisovného jazyka. Tak vznikol v r. 1946 Ústav pro jazyk český, ktorého prvým riaditeľom bol vedúci niekdajšej kancelárie A. Získal. V r. 1952 bolo potom na brnianskom pracovisku ústavu založené dialektologické oddelenie a (na podnet V. Machka aj) etymologické oddelenie. Funkciu riaditeľa prevzal jeden zo zakladateľov Pražského lingvistického krúžku Bohuslav Havránek, ktorý ostal na tomto poste do r. 1965. Na čele ústavu sa potom vystriedali mnohí ďalší poprední predstavitelia českej lingvistiky – F. Daneš, M. Dokulil, K. Horálek, J. Petr, aby sa po r. 1989 vrátil do funkcie riaditeľa opäť F. Daneš. Od r. 1994 pôsobí na tomto poste J. Kraus.

Dnes je Ústav pro jazyk český AV ČR pracoviskom, ktoré sa zaoberá vedeckým výskumom národného jazyka, jeho spisovných i nespisovných podôb v synchronnom i diachronnom pohľade, pričom v ústave sa skúma aj všeobecnojazykovedná problematika a v istom rozsahu sa venuje pozornosť i výskumu slovanských a neslovanských jazykov v konfrontácii s češtinou.

Dobre vieme, že na tomto pracovisku vznikajú lexikografické diela súčasnej i starej češtiny, diela gramatické, dialektologické, etymologické a onomastické. Ústavný výskum sa zameriava pritom aj na oblasť štylistiky, lingvistiky textu, rečovej komunikácie (teórie dialógu, rétoriky a i.), sociolingvistiky a na jazykovú kultúru. Podobne ako v príslušnej akademickej inštitúcii u nás pravidelne funguje

i konzultačná a poradenská činnosť pre širokú verejnosť, a to na pražskom i na brnianskom pracovisku.

Unikátnosť pracoviska spočíva aj v archivácii súborov bohemistického (najmä lexikálneho) materiálu. Pracovisko disponuje rozsiahlymi materiálovými zbierkami, ako je novočeský lexikálny archív (zhromažďovaný od r. 1911), staročeský lexikálny archív (založený koncom 19. stor. J. Gebauerom), dialektologický archív, onomastický archív, ako i kartotéky etymologík založené V. Machkom a J. M. Kořínkom. Uchováva sa tu aj fonotéka a videotéka súčasných hovorených prejavov.

Konferencia *Stretnutie s češtinou* sa konala pod záštitou predsedníčky AV ČR H. Illnerovej, ktorá účastníkov pozdravila spolu s riaditeľom ústavu Jiřím Krausom a zástupkyňou riaditeľa Světlou Čmejkovou, hlavnými organizátormi konferencie. Čestným predsedom bol František Daneš. Mottom konferencie bolo sympatické heslo mladých organizátoriek podujatia Aleny Krausovej a Markéty Lazarovej *Kolko češtín ovládaš, toľkokrát si človekom*, čo už samo osebe predznamenalo zameranie konferencie. Konferencia pritom nebola tematicky nijako limitovaná. Účastníci mohli prísť s čímkoľvek, čo sa týkalo českého jazyka, resp. českej lingvistiky. Vera Henzlová (Stanford) predniesla príspevok *Sociolingvistický pohľad na kultivovanie súčasného spisovného jazyka*, v ktorom uviedla hlavné premisy kultivovania jazyka v rámci pôvodných kritérií stanovených pražskou lingvistickou školou a uvažovala o niektorých faktoroch, ktoré v súčasnosti najviac ovplyvňujú koncepciu jazykovej kultúry a štandardizáciu jazyka. Venovala sa najmä globalizácii a elektronickej komunikácii, ktoré ovplyvňujú vývin angličtiny, češtiny, ale aj iných súčasných jazykov.

Tilmann Berger (Tübingen) vo vystúpení *Niektoré špecifiká tzv. europeizmov v súčasnej češtine* poukázal na fakt, že obrodenecká čeština sa až do 30. rokov vyznačovala skeptickým až odmietavým stanoviskom k cudzím slovám. Europeizmy z latinčiny a gréčtiny prijímali sčasti aj „brusiči“, keďže sa sústreďovali najmä na boj s germanizmami. Od 30. rokov sú tieto slová aktívnou súčasťou českého spisovného jazyka. Vyznačujú sa však špecifickými pravopisnými, morfológickými a slovtvornými črtami. V prednáške autor upozornil na niektoré odlišnosti medzi oficiálnou kodifikáciou a úzom, ktoré sa odrážajú okrem iného v „neuveriteľnom kolísaní a vo veľkom množstve hyperkorektných foriem“.

Galina Neščimenková (Moskva) vo vystúpení *Prevzaté slová: nevyhnutné zlo, vz. nevyhnutné blaho* sa venovala citlivej téme, ktorej chúlitosť sa ešte znásobuje v dnešnej situácii s výraznými integračnými a globalizačnými trendmi, premietajúcimi sa v jazykovom vývoji predovšetkým zosilneným tlakom

angličtiny a anglicizmov. Vnútorý konflikt situácie spočíva v tom, že preberaním hotových odborných ekvivalentov z angličtiny sa na jednej strane uľahčuje prístup k moderným vymoženostiam vedy a techniky, k moderným umeleckým trendom a pod., na druhej strane však záplava či invázia cudzieho výraziva komplikuje „celoetnické“ dorozumievanie, nevyhnutne vytvára komunikačné bariéry a vedie k úniku i stratám informácií.

Ursula Doležalová (Viedeň) venovala pozornosť neohybným slovám v češtine (*Ohybnosť, neohybnosť, postoj hovoriaceho: výsledky ankety medzi pražskými študentmi*). Autorka skúmala tento jav v slovanských jazykoch sociolingvistickými metódami, pričom najdlhšie sa v tejto súvislosti zdržala na bratislavskom pracovnom pobyte. V prednáške však referovala v rámci témy len o výsledkoch dotazníkového prieskumu medzi pražskými študentmi.

Stefan Michal Newerklá (Viedeň) v prednáške *Stredoeurópsky jazykový areál a rakúska monarchia* sa zaoberal stredoeurópskym jazykovým zväzom, ktorý tvorí nemčina, maďarčina, čeština, slovenčina, ďalej slovinčina, chorvátčina a poľština, sledujúc konvergentné procesy rôznych genetických rodín a skupín. Poukázal na sociálne a politické faktory, ktoré mali na tieto procesy vplyv (centralistický ráz habsburskej ríše s hojným úradníckym aparátom, zavedenie povinnej školskej dochádzky). Autor na pomerne bohatom materiáli dokazoval, že rakúska nemčina má bližšie k spomínaným slovanským jazykom a k maďarčine než nemecký štandard spisovnej nemčiny.

Slavomír Ondrejovič (Bratislava) v prednáške *Z česko-slovenskej prozodickej problematiky* upozornil na niektoré menej nápadné rozdiely vo zvukovej stavbe češtiny a slovenčiny (napätosť/nenapätosť pri výslovnosti okluzív *t, d*, podobné, ale nie celkom totožné prízvukové pomery, rozdielna realizácia niektorých melodických typov). Odlišné je napr. intonovanie opytovacích viet, ktoré sa v niektorých druhoch vnímajú slovenským používateľom ako vety vyjadrujúce údiv („mierne začudované otázky“), hoci český hovoriaci ich produkuje ako celkom neutrálne. Pravda, tieto diferencie medzi češtinou a slovenčinou nedosahujú hladinu, ktorá by navodzovala nejaké väčšie komunikačné nedorozumenia.

Predmetom vystúpenia Holgera Kusseho (Frankfurt nad Mohanom) nazvanom *Chválenie v rôznych typoch diskurzov* bola analýza tohto komunikačného aktu najmä v politickom diskurze (na príklade politického prejavu V. Havla), ale aj v bohoslužobnej liturgii a v komerčnej reklame. Franz Schindler (Frankfurt nad Mohanom) v prednáške *Zoznamovacie inzeráty ako textový žáner* sa venoval funkciám a štýlovým charakteristikám zoznamovacích inzerátov, venujúc sa aj vývoju tohto žánru (v prvej ČSR, v socialistickom, postsocialistickom období, v dobe internetu). Jana Schwarzová (Drážďany)

analyzovala vo svojom vystúpení tzv. spätné otázky v češtine. Ich úlohou nie je získať novú informáciu, ale zvyčajne signalizovať nedorozumenie, neistotu, problém v komunikácii.

Zaujímavý bol aj referát Neila Bermela (Sheffield) *Názory v tlači na Pravidlá českého pravopisu 1993 – 1995*. Ukázal, že tých pisateľov, čo súhlasili s pravopisnou reformou a vyjadrili sa v tlači, bolo veľmi málo, vo väčšine sa vyjadrovali proti akýmkoľvek zmenám, ba nezriedka boli aj za návrat k stavu v pravopise spred 50 rokov. Dominik Lukeš (Londýn) a Susan Kresinová (Los Angeles) v prednáške *Čeština na internete. Viac než len možnosti, ktoré čakajú* demonštrovali to, čo internet ponúka na vyučovanie jazyka. Tieto systémy umožňujú lepšiu komunikáciu medzi učiteľom a študentom a zároveň automatizujú časť interakcie.

V ďalšom dni vystúpila Danuta Rytelová-Kucová (Lipsko) s prednáškou *Pasívne konštrukcie v prekladoch z nemčiny do češtiny*. Ukázala, že v češtine v súčasnosti klesá výskyt opisného pasíva. Výnimku však tvoria preklady z nemčiny do češtiny, kde je výskyt opisného pasíva väčší. Adéla Reichzieglová (Amsterdam) zasa v príspevku *Spoluhlásky v kontakte: jeden príklad asimilácie a jazykového kontrastu* sa sústredila na kontaktovú asimiláciu spoluhlások, ktorá nastáva v holandčine za istých podmienok, nenastáva však v češtine. Anneliese Gladowová (Berlín) sa v prednáške *Čeština a nemčina v odborných textoch – pokus o porovnávací pohľad* sústredila na odbornú komunikáciu, ako ju vymedzil ešte B. Havránek, a definovala hlavné špecifiká a tendencie odborných právnych textov v češtine a nemčine.

Andrea Trovesiová (Miláno) sa venovala nominálnej určenosti v hornej lužickej srbčine, češtine a slovinčine. Táto kategória sa v slovanských jazykoch nevyjadruje (s výnimkou bulharčiny a macedónčiny) obligatórne gramaticky, napr. členmi, ako je to v románskych a germánskych jazykoch, ale v tejto funkcii ju často zastupujú ukazovacie zámená. Napriek istým rozdielom vo frekvencii a distribúcii týchto zámen majú porovnávané jazyky spoločné tendencie v ich používaní. Michal Betsch (Tübingen) si všímal zastarané formy oslovenia v českej beletristike, čo je zaujímavá, hoci trochu zanedbávaná téma nielen v českej, ale aj v slovenskej lingvistike. Laura Jandová (Univerzita Severnej Karolíny) sa v príspevku *Sémantika pádov v češtine* venovala systému pádov v českom jazyku, vysvetľujúc ich prostredníctvom metodiky jednoduchých sietí. Jej výklad staval na analýze obsiahlej databázy príkladov čerpaných z Českého národného korpusu a iných textov i hovorenej češtiny, pričom teoretickým základom autorkinej koncepcie bola kognitívna lingvistika. V prednáške *Gramatická kategória rodu v typologicky rôznych jazykoch* porovnávala Helena Lehečková (Helsinki) z daného hľadiska češtinu, ruštinu, maďarčinu, finčinu a angličtinu, ktoré sa vyznačujú rôznou mierou explicitnosti vyjadrenia tejto

kategórie. Čeština (a platí to rovnako aj pre slovenčinu) je podľa nej „extrémne rodový jazyk“. Napokon Anette Muschnerová (Zittau) v prednáške *Štúdium prekladateľstva na trojmedzí Poľska, Českej republiky a Nemecka* hovorila o výhodách štúdia prekladateľstva na hraniciach s Českom, kde sa študenti stretávajú so svojou materčinou a rovnako aj s jazykom, ktorý študujú, a Magda Schulmeisterová (Viedeň) v prednáške *Čeština na trhu Európskej únie* referovala o tom, že napriek istým obavám rastie v súvislosti s očakávaným vstupom ČR do Európskej únie záujem študentov Ekonomickej univerzity vo Viedni o češtinu.

Celé pražské podujatie malo vysokú odbornú i technickú úroveň. Účastníci boli už dopredu spojení internetovou sieťou, mohli sa vopred oboznámiť s abstraktmi vystúpení všetkých prednášok a na tom istom mieste boli dostupné aj všetky organizačné informácie. Onedlho (v r. 2003) aj nás čaká oslava založenia Slovenskej akadémie vied a umení a takisto Jazykovedného ústavu SAV. Pražské podujatie by mohlo byť inšpiratívne aj pre nás a stálo by za to pri tejto príležitosti prizvať k nám zasa zahraničných slovakistov.

Slavomír Ondrejovič

XI. KOLOKVIUM MLADÝCH JAZYKOVEDCOV

V dňoch 28. až 30. novembra 2001 sa v Spišskej Novej Vsi uskutočnil jedenásty ročník Kolokvia mladých jazykovedcov. Toto podujatie už niekoľko rokov organizuje Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, tohto roku i v spolupráci s Katedrou slovenského jazyka a literatúry a Katedrou slavistiky Filozofickej fakulty PU v Prešove.

V mene Slovenskej jazykovednej spoločnosti a Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra rokovanie otvorila Míra Nábělková a spolu s organizátormi Petrom Karpinským a Zuzanou Miškovickou z FF PU v Prešove privítali 54 účastníkov zo 6 štátov.

V úvodnom bloku ako prvý vystúpil Martin Ološtiak (FF PU Prešov), ktorý v príspevku na tému *Variantnosť anglických mien v slovenčine* tézovito predstavil svoju budúcu diplomovú prácu. Činitele významne vplyvajúce na formálnu stránku cudzích (anglických) proprií v slovenčine rozdelil na interlingválne (napr. fyzická dĺžka, fonotaktické ustrojenie, variantnosť vo východiskovom jazyku), intralingválne (úzus v slovenčine, vplyv výslovnosti na skloňovanie) a extralingválne (frekvencia, popularnosť mena, časový faktor, ovládanie príslušného jazyka). Ďalej sa predstavili hostia z Čiech: Ladislav

Janovec (Ústav pro jazyk český AV ČR Praha) s príspevkom *Internacionalizácia a frazémy*, Martina Jamborová (Praha) s referátom nazvaným *K staročeským výrazom textilnej výroby* a Tamara Ivanová (Praha) hovorila *O tom, ako Slováci mluví a Česi povedajú*. Vo svojom vystúpení načrtla jazykovú situáciu Slovákov študujúcich na univerzitách v Čechách a upozornila na niektoré aspekty ich komunikácie s českými priateľmi. Zaujímavé boli zistenia o prepínaní kódov, podporené i malým sociolingvistickým výskumom. Ďalší príspevok s názvom „*Sme svoji*“: *o komunikačnej stratégii masových médií* predniesol Juraj Rusnák (FF PU Prešov). Kriticky sa v ňom dotkol zámernej transformácie intímneho na verejné v rozhlasovej relácii Hráme jubilantom, zamieňaniu sveta reality so svetom fikcie, kde sa dôležitým stáva čas, resp. počet minút v éteri rádia. Spomenul i problematiku tzv. podprahovej reklamy a implantáciu erotiky do médií. Lucie Hašová (Ústav pro jazyk český AV ČR Praha) vystúpila s referátom *Nos autom – ucho vlakom*, v ktorom sa venovala slangovému slovníku Vysokoškolského umeleckého súboru Karlovej univerzity. Podobne orientovaný príspevok s názvom *Sociolekty vybraných alternatívnych a marginálnych kultúr* predniesla Anna Gáľisová (PF UMB Banská Bystrica). Predstavila v ňom vlastný dotazník na výskum sociolektických slov používaných v minoritných skupinách. Pod mikroskop si vzala skupinu drogovovo závislých a skúmala komunikačné situácie, v ktorých sa sociolektizmy používajú, a aké sociálne faktory na ich používanie vplývajú. Na základe dotazníka a výskumu v teréne vypracovala výkladový a frekvenčný slovník termínov v spomenutej skupine. Anita Holá (PdF UK Bratislava) v príspevku *Školské prezývky a vplyv postavenia jednotlivcov v sociálnej skupine na ne* objasnila proces vzniku niektorých prezývok v školskom prostredí z onomastického, ale i zo sociolingvistického aspektu. Tému vlastných mien sa venovala Alexandra Gerláková (PF UMB Banská Bystrica). V referáte *Názvy ulíc mesta Prešov v praxi* porovnala miestny úzus s oficiálnym znením pomenovania ulíc a významných budov v jej rodnom meste Prešove. Ďalej sa predstavili Oxana Timonová (Katedra slovanskej filológie Evovskej štátnej univerzity Ivana Franka Evov) s príspevkom *Hybridné útvary v súčasnej slovenčine*, Ľuboš Kmeťko (PdF UK Bratislava) s referátom *Niektoré lingvistické teórie humoru a ich interpretačné možnosti vo vzťahu k detským vtipom*. Jana Javorčíková (Banská Bystrica) sa venovala mnohožánrovosti modernej americkej drámy na príklade divadelnej hry Marsha Normana *'night, Mother*. Ako posledný v popoludňajšom bloku vystúpil Peter Karpinský (FF PU Prešov) s príspevkom *Variantnosť a normatívnosť kultúrneho jazyka na konfrontácii historických textov*, v ktorom demonštroval jazykovú situáciu kultúrnej východoslovenčiny v 16. – 17. storočí na konkrétnom texte z obce Vítkovce v spišskonovoveskom okrese.

Objasnil predpokladaný pôvod pisateľa textu a venoval sa analýze jazyka na ortografickej, morfolologickej i syntaktickej rovine. Živou diskusiou sa tento blok príspevkov ukončil.

Ďalší blok otvoril Marián Sloboda (FF UK Praha) s témou *Ako na jazyk národnostnej menšiny: interakčné siete a biografie?* s podtitulom *Slováci v chorvátskom Iloku*. Nasledoval referát Kamila Kopeckého (PF UP Olomouc) *Slovenčina v ČR – už iba jazyk minority?* Predstavil v ňom kultúrny život Slovákov žijúcich v Olomouci a v česko-slovenských vzťahoch sa dotkol i vydávania časopisov (napr. *Mosty*) zaoberajúcich sa touto problematikou. Hana Marešová (PF UP Olomouc) sa venovala českým enklávam v Chorvátsku a v Banáte. Načrtla tendencie vývinu českého jazyka na Balkáne i sociálne vplyvy na jazykovú situáciu v tomto prostredí. Věra Novotná (Praha) v referáte *Zo zradných slov v češtine a srbčine* skúmala podobnosti a rozdiely v českej a srbskej lexike (rozdielne významy homofón týchto dvoch jazykov) a Darija Jakševá (FF UK Bratislava), lektorka slovinského jazyka, sa venovala zradnostiam, ktorým musia čeliť Slováci pri osvojovaní si slovinského jazyka. Poukázala na rozdiely medzi štandardnou varietou slovinčiny a hovorovou slovinčinou, bez poznania ktorých často dochádza ku komunikačným šumom i k nedorozumeniam. Ďalej odznel príspevok Michala Křístečka (Brno) s názvom *O jednej z funkcií antroponým z hľadiska štylistiky*, referát Olgy Komarovej (Kyjev) *Niektoré osobitosti jazykových kontaktov príbuzných jazykov (slovenčiny a ukrajinčiny)* a príspevok Juraja Miháliky (FiF UK Bratislava) *Arabské slová v slovenčine*. Kriticky sa vyslovil o niektorých lexikografických príručkach, napr. o Slovníku cudzích slov, v ktorých sú nesprávne údaje o pôvode niektorých podľa neho arabských slov. Tento príspevok vyvolal neskoršiu živú diskusiu o chápaní pôvodu slov. Viacerí podporili stanovisko, že slovníky by mali uvádzať údaj o tranzitnej krajine, t. j. o krajine, z ktorej bolo slovo prevzaté a ktorá nemusí byť totožná s krajinou či jazykom jeho pôvodu. Lucie Korbelyiová (Praha) predstavila *Špeciálny slovník češtiny pre cudzincov*, na ktorom pracuje kolektív na univerzite v Olomouci. Jitka Janíková (Praha) v referáte *A to sa mňa pýtate?* prezentovala svoju rozsiahlejšiu prácu zameranú na výskum suprasegmentálnych vlastností na základe konfrontácie prejavov Moravanov a Čechov. Michal Fedák (JÚLŠ SAV Bratislava) predniesol referát o rozkolísanosti a variantnosti písania veľkých písmen na začiatku slovných spojení pomenúvajúcich rozhodovacie a organizačné jednotky inštitúcií, podnikov a organizácií (správne rady, dozorné rady a pod.). Jindra Světlá (Praha) sa zaoberala internacionalizáciou slovnnej zásoby v oblasti cestovného ruchu a Lucia Gianitsová (FF PU Prešov) venovala pozornosť deklinačným systémom v slovenčine od jej uzákoneňtia L. Štúrom. Spomenula tiež problémy detí so zaradovaním jednotlivých slov do deklinačných typov (napr. substantívum dedo a

pod.) a prezentovala súčasné teórie delenia deklinačných typov umožňujúce ľahšie zorientovanie sa detí v bludisku deklinačných výnimiek.

Tretí blok príspevkov bol zameraný predovšetkým na historicko-dialektologickú problematiku. Joanna M i e t ł o v á (Toruń) najprv prezentovala svoju prácu *Česká a polská počítačová lexika*. Venovala sa najmä miere adaptácie internacionalizmov (hlavne anglicizmov) z oblasti výpočtovej techniky v poľštine a v špeciálnej časti svojho príspevku sa zaoberala fonetickou adaptáciou týchto termínov. Samotný historicko-dialektologický blok otvoril M i r o s l a v H o v a n č í k (JÚLEŠ SAV Bratislava) príspevkom na tému *Vývin slovnej zásoby v spišskom nárečí pri pohľade na historický materiál*. Na základe konfrontácie výsledkov svojho výskumu s dialektologickou kartotékou v JÚLEŠ SAV poukázal na nevyhnutnosť získania nového dialektologického materiálu, ktorý by bol relevantným zdrojom skúmania súčasných tendencií v slovenských nárečiach. Jaromír K r š k o (FHV UMB Banská Bystrica) v príspevku *Mikroštruktúrne vzťahy v turčianskej hydronymii* predstavil časť svojej habilitačnej práce a načrtnul i problematiku a prehľad terminologického uchopenia viacmennosti u viacerých autorov. Stotožnil sa s názorom M. Majtána, ktorý tento jav nazýva onymická synonymia, pričom na základe skúmania názvov vodných tokov a na základe lexikologicko-sémantickej charakteristiky týchto názvov J. Krško pracuje i s pojmami onymická polysémia, resp. homonymia. Zo svojej dizertačnej práce vychádzal i Martin S c h a c h e r l (Brno) v príspevku *Štylistická charakteristika hláskových a slovotvorných prostriedkov v legende Inultus z knihy Juliusa Zeyera Tři legendy o krucifixu Julia Zeyera*. V podobnom duchu sa niesli i referáty tímu mladých poľských lingvistiek z Toruňa. Alicja Z a g u n o v á predstavila *Varšavské úvahy o rukopise a jazyku prepisovateľa*, Joanna M i e l c z a r e k o v á prezentovala svoju prácu *Odrasť vokálneho a konsonantického systému v pravopise českej rukopisnej pamiatky z konca XV. storočia zo zbierky Mestskej knižnice v Toruni* a Katarzyna N o w a k o w s k a sa pokúsila o jazykovú analýzu evanjelickej lexiky týkajúcej sa zbraní a vojny. Martin S t l u k a (Praha) sa v príspevku *Staročeské životy Krista Pána* obšírne venoval charakteristike textových dokladov tejto literárnohistorickej pamiatky a zameral sa najmä na špecifiká grafickej realizácie niektorých foném, na hláskoslovné zmeny a na typické morfológické črty jazyka daných textov. Eva H r d i n o v á (Olomouc) svoj príspevok nazvala *K špecifickým lexémam v jazyku pravoslávnych kresťanov na Morave*. Za základ tejto špecifickej náboženskej lexiky považuje lexikálne výpožičky, z ktorých väčšinu tvoria cirkevné slovanizmy, ku ktorým zaraďuje kalky a polokalky gréckych lexém, grécizmy a vlastné cirkevné slovanizmy, a výpožičky zo živých slovanských jazykov a taktiež z gréčtiny a rumunčiny. Charakteristikou špeciálnej terminológie v Staročeskom slovníku sa zaoberala Zlatice B r a u n š t e i n o v á (Praha) a

objasnila výskyt a používanie terminologických skratiek a skratky „spec.“ v danom lexikografickom diele. Boris L e h e č k a (Praha) v príspevku *Na čo sa fixuje stará čeština* načrtnol projekt, v rámci ktorého sa podieľa na príprave elektronických edícií rôznorodých staročeských textov. Miloslava V a j d l o v á (Ústav pro jazyk český AV ČR Praha) prítomných zaujala i pobavila *Delením živočíšnej ríše v slovníkoch Bohemář Bartoloměje z Chlumce, Nomenclator quadrilinguis D. A. Veleoslavina a Orbis Pictus J. A. Komenského*. Tento blok príspevkov ukončili Blanka M i c h a l o v á (Praha), ktorá zúčastneným priblížila jazyk a štýl vybraných ukážok českej barokovej korešpondencie, a Lukasz W o j t y l a k (Krakov) so širšie koncipovanou témou *Podobnost' a příbuznost' jazykov*.

Posledný okruh príspevkov tohtoročného kolokvia otvorila Martina S u l č k o v á (Praha) témou *K lingvoliterárnym stykom slovenských a českých puchmajerovcov*. Referát Nicol J a n o č k o v e j (JÚLŠ SAV Bratislava) o distributívnych slovesách pod názvom *Tretia tvár distributívnosti* bol prvým z radu príspevkov venovaných kategórii vidu. Christof H e i n z z Viedne prezentoval časť svojej práce o finitných spôsoboch slovesného deja pri terminatívnych a aterminatívnych slovesách v ruštine a češtine. Niekoľko poznámok k odrazu kategórie vidu v českom národnom korpuse uviedla Martina R e s l o v á z Prahy a terminologickou nejednoznačnosťou používania pojmov vid a aspekt v slovanskej a západoeurópskej jazykovede sa zaoberala Terézia G a m r a t o v á (JÚLŠ SAV Bratislava). Morgan N i l s o n (Univerzita Göteborg) na základe svojpomocne zostaveného korpusu slovenských textov spracoval jednotlivé významy slovesa *ísť* ako pomocného slovesa v slovenčine. Témou i precíznym spôsobom spracovania zaujala Martina I v a n o v á (FF PU Prešov). V príspevku *Explicitnosť verzus implicitnosť v pragmaticky motivovaných výpovediach* sa zamerala na jednovetné písomné komunikáty vo vymedzenom verejnom sociálnom priestore, t. j. predovšetkým príkazy a zákazy informatívno-direktívneho charakteru vo forme verejných nápisov. Záveru kolokvia dominoval tím českých lingvistov z Ústavu pro jazyk český AV ČR, pracujúcich pod vedením Olgy Martincovej na grantovom projekte Internacionalizmy v novej českej slovnej zásobe. Jednotlivé čiastkové problémy výskumu prezentovali Zdenka O p a v s k á v príspevku *K neologickým internacionalizmom v českej slovnej zásobe*, Jitka M a r v i n a c o v á s témou *K problematike neosemantizmov internacionálnej povahy*, Pavla Š m í d o v á sa zapodievala vzťahom multiverbizácie a internacionalizácie a Zdenka T i c h á v príspevku *O postojoch k internacionalizmom* predstavila metódy a výsledky sociolingvistického výskumu vzťahu používateľov jazyka k cudzím slovám. Prijemným osviežením sa stal príspevok Andrey R a f a y o v e j (JÚLŠ SAV Bratislava) *O komunikácii prostredníctvom vizitiek*, ale i poukázanie na *Pravopisné zvláštnosti francúzštiny v elektronicky spracovanej komunikácii*, ktoré prezentovala

Katarína Chovancová (FHV UMB Banská Bystrica). Kolokvium uzavrel Juraj Kuba (FHV UMB Banská Bystrica) literárno-lingvistickou analýzou jazykovo-štylistickej povahy motívu smrti v prózach Vajanského, Tajovského a Hronského.

Za všetkých, všetkým a za všetko sa poďakovala opäť Mira Nábělková, ktorá v záverečnom slove zhodnotila priebeh i výsledky tohtoročného kolokvia a vyjadrila nádej, ba až istotu, že o rok sa stretneme znova. My dúfame, že budúci rok nás svojou prítomnosťou a cennými radami poctia viacerí skúsenejší odborníci...

Materály z kolokvia budú publikované v zborníku *Varia* (XI).

Terézia Gamratová – Miroslav Hovančík

REJZEK, J.: Český etymologický slovník. Voznice, LEDA 2001.
752 s.*

Čeština patří k jazykom s dlhou tradíciou etymologického výskumu, ktorého výsledky boli v syntetickej forme prezentované vo viacerých etymologických kompendiách.¹² O záujme českej verejnosti (tak odborníkov, ako i širšieho publika) o príručky tohto druhu svedčí aj skutočnosť, že etymologické slovníky češtiny vyšli v niekoľkých vydaniach¹³; na druhej strane je však zrejmé, že tieto príručky vzhľadom na obdobie svojho vzniku nemôžu adekvátne zohľadňovať novšie poznatky (resp. hypotézy rôzneho stupňa pravdepodobnosti), ku ktorým etymologický výskum dospel v posledných desaťročiach.¹⁴ Azda i táto okolnosť viedla české vydavateľstvo LEDA, ktoré sa v 90. rokoch vyprofilovalo ako jeden z popredných vydavateľov lexikografickej literatúry, k rozhodnutiu zaradiť do svojho edičného plánu novopripravený *Český etymologický slovník* (ďalej ČES) od Jiřího Rejzky, pracovníka Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe.

Úvod k samotnému slovníku tvorí stručný prehľad jazykov sveta (s. 9 – 20) a kapitola venovaná problematike jazykových zmien (s. 21 – 31), ktorá prináša čitateľovi informácie z oblasti historického hláskoslovía (od indoeurópskeho prajazyka cez praslovančinu až k češtine); samostatná podkapitola je venovaná zmenám psychologickéj povahy (analógia, ľudová etymológia, kontaminácia, tabu). Na tieto informácie organicky nadväzuje aj výklad základných odborných termínov (s. 35 – 36).

Heslová časť obsahuje (podľa vydateľských údajov) viac ako 11 000 základných hesiel, v ktorých sa uvádza ďalších približne 21 000 slovotvorných derivátov od heslových výrazov; deriváty, ktorých súvislosť so základným výrazom už nie je zreteľná, sa objasňujú v samostatných heslách. Ako autor ČES

---

* Recenzia vznikla v rámci projektu *Rozšírenie Stručného etymologického slovníka slovenčiny* (grant VEGA č. 2/1055/21).

¹² HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1952; MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha 1957 (2. vyd. pod názvom Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1968); HOLUB, J. – LYER, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. Praha 1968.

¹³ V poslednom desaťročí vyšlo 4. vydanie slovníka J. Holuba a S. Lyera (Praha 1992) a reprint slovníka V. Machka podľa 3. vydania z r. 1971 (Praha 1997).

¹⁴ Uvedme aspoň jeden príklad: slovník V. Machka († 1965), tradične používaný ako základná etymologická príručka aj na Slovensku, nemôže z chronologických príčin informovať o novších poznatkoch slovanskej etymológie, získaných v súvislosti s realizáciou fundamentálnych projektov v sfére rekonštrukcie praslovanskeho lexikálneho fondu (Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond. Moskva 1974 n.; Słownik prasłowiański. Kraków etc. 1974 n.) či s prípravou etymologických slovníkov jednotlivých slovanských jazykov; toto konštatovanie platí – mutatis mutandis – aj vo vzťahu k etymologickému výskumu neslovanských jazykov.

konštatuje v predsluve, slovník je určený predovšetkým širšej verejnosti, a preto „se snaží postihnout zvláště běžnou slovní zásobu češtiny, včetně slov nespisovných a nově přejatých, ale uvádí i některá slova řidší, nářeční a zastaralá, pokud jsou v obecném povědomí“ (s. 7); v súlade s bežnou praxou etymologickej lexikografie ČES nespracúva vlastné mená (výnimku tvoria etnonymá *Čech* a *Slovan*).

Za heslovým výrazom v relevantných prípadoch nasleduje jeho štylistická, resp. gramatická charakteristika, ako aj výklad významu, resp. údaje o stave v starších obdobiach vývinu češtiny a/alebo v českých dialektoch. V prípade starších domácich výrazov slovanskej proveniencie sa uvádzajú paralely z iných slovanských jazykov (základnými zástupcami jednotlivých slovanských areálov sú poľština, ruština, chorvátčina a srbčina, resp. aj starosloviencina; pomerne veľká pozornosť sa venuje aj slovenskému lexikálnemu materiálu¹⁵), ďalej nasleduje rekonštruovaná praslovanská podoba s etymologickým výkladom. Pri prevzatiach sa uvádza východiskový cudzojazyčný etymón, v rôznej miere aj informácie o sprostredkujúcich jazykoch, resp. výklad pôvodu slova vo východiskovom jazyku.

ČES z hľadiska spôsobu svojho spracovania zohľadňuje adresáta z radov širšej verejnosti: etymologické výklady sú v ňom prezentované prístupnou, zrozumiteľnou formou, nie sú preťažené odbornými termínmi; pri použitých odborných pojmoch autor odkazuje na príslušné miesto v úvodnej časti slovníka, kde možno nájsť ich vysvetlenie. V prípade výrazov, ktoré nemajú jednoznačnú etymologickú interpretáciu, autor upozorňuje používateľa ČES na túto skutočnosť a uvádza viaceré existujúce výklady, pričom poukazuje na ich problematické stránky. Vzhľadom na popularizačný charakter slovníka – a akiste aj pre jeho obmedzený rozsah – heslá zväčša neobsahujú odkazy na ďalšiu odbornú literatúru (zoznam základnej etymologickej literatúry použitej pri príprave ČES sa uvádza na s. 38 – 39); výnimkou sú len odkazy na české etymologické slovníky v prípadoch, keď sa autor na ne výslovne odvoláva.

Na základe vlastných skúseností z práce na populárno-vedeckom etymologickom slovníku slovenčiny si uvedomujeme, že pri príprave príručky tohto typu jej autor z čisto „technických“ príčin nemôže – ani pri najlepšej vôli – zohľadniť všetky hypotézy o pôvode toho-ktorého výrazu, roztrúsené po nespočetných (a neraz ťažko dostupných) časopisoch či zborníkoch¹⁶; preto je plne akceptovateľné, že ako základné východiská pre svoj populárny etymologický

¹⁵ Pravda, slovenského čitateľa môže prekvapiť, že ako „jen č[eské]“ sa charakterizujú aj viaceré heslové výrazy, ktoré majú svoje koreláty v slovenčine – porov. heslá *bachratý*, *hodlat*, *huspenina*, *lem*, *malomocný*, *otálet*, *pykat*, *ryšavý*, *stopka*, *strom* („v tomto významu jen č.“), *šklebit se*, *škrtit*, *šlehat*, *tasit*, *toulat se*, *unavit*, *všimat si*, *zotavit se*, *žalář* a i.; *náčini* či *rada* sa charakterizujú ako „jen č[eské] a p[olské]“.

slovník využíva fundamentálne syntetické „cieľavedome vedecké“¹⁷ diela, i to, že prednostne zohľadňuje domácu etymologickú tradíciu. Nemôžeme nesúhlasiť s autorovým konštatovaním, že „subjektívnemu pohľadu se ovšem v etymologii stejně vyhnout nelze“ (s. 8), napriek tomu (či práve preto?) by sme v niektorých prípadoch uprednostnili iné riešenia. Na tomto mieste uveďme aspoň jeden príklad: v hesle *vrkoč* ČES v zásade preberá výklad V. Machka („Podle Ma² [2. vydanie Machkovho etymologického slovníka – L. K.] původně koudelová vložka se stužkou, jež se vplétala nevěstě do copu, v první části vidí něm. *Werg* ‘koudel’. Jinak nejasné“ – s. 722); nazdávame sa, že by tu azda bolo vhodnejšie uviesť interpretáciu, podľa ktorej ide o reflex psl.¹⁸ *vrk-očb, derivovaného od ide. *werk „krútiť, pliesť“.¹⁹

Rovnakú pozornosť ako domácej slovnej zásobe venuje ČES aj prevzatiám z cudzích jazykov a tzv. internacionalizmom, čo v kontexte českej etymologickej lexikografie predstavuje určitú (a z hľadiska informačnej hodnoty etymologického slovníka jednoznačne pozitívnu) novinku²⁰; v niektorých prípadoch však pokladáme za možné presnejšie identifikovať východiskový výraz. Tak napr. *bowle* „alkoholický nápoj s ovocem“ sa v ČES interpretuje ako prevzatie z angl. *bowle* „mísa, pohár“ (s. 88), forma *bowle* (s koncovým *e*) však naznačuje sprostredkovateľskú úlohu nem. *Bowle*; v prospech tohto predpokladu svedčí aj sémantika nem. výrazu: význam „druh alkoholického nápoja“ vznikol až v nemčine metonymickým posunom typu „nádoba“ > „obsah nádoby; nápoj

¹⁶ V prípade českej lexiky bude môcť splniť túto úlohu až detailný etymologický slovník češtiny, o príprave ktorého uvažuje brnianske etymologické pracovisko po ukončení projektu Etymologického slovníka jazyka staroslověnského (Praha 1989 n.).

¹⁷ K dichotómii „cieľavedome vedeckých“ a populárno-vedeckých etymologických slovníkov porov. MALKIEL, Y.: *Etymological Dictionaries. A Tentative Typology*. Chicago – London 1976, s. 79.

¹⁸ Použité skratky: am.-angl. – americkoanglický, angl. – anglický, čes. – český, fr. – francúzsky, gr. – (staro)grécky, chorv. – chorvátsky, ide. – indoeurópsky, lat. – latinský, maď. – maďarský, nem. – nemecký, poľ. – poľský, psl. – praslovanský, rum. – rumunský, slk. – slovenský, srb. – srbský, ukr. – ukrajinský.

¹⁹ VARBOT, Ž. Ž.: K rekonstrukcii i etimologii nekotorych praslavianskikh otglagol'nykh osnov i otglagol'nykh imion VI. In: *Etimologija* 1976. Moskva 1978, s. 31 – 35. – V podstate identický výklad prezentoval (bez zohľadnenia uvedenej štúdie Ž. Ž. Varbotovej) aj ONDRUŠ, Š.: *Rača, Vrača > Brača, Vračuňa a vrkoč*. Slovenská reč, 55, 1990, s. 26 – 34.

²⁰ Z tohto hľadiska sa ČES odlišuje od etymologického slovníka V. Machka, spracovávajúceho uvedenú lexikálnu vrstvu v obmedzenom rozsahu (porov. Machkovo konštatovanie v úvode k 2. vydaniu jeho slovníka: „Zvláštní bolesti etymologických slovníků jsou cizí slova. Nikdo nemůže žádati, aby zde byla slova jako *akce*, *agitátor*, *lokomotiva*, *spasmický*, *tuberkulosa*. Taková patří do ‚slovníku cizích slov‘; v těch slovnících bývá stručně udán i jejich původ.“), ako aj od slovníka J. Holuba a S. Lyera, ktorý – v zmysle svojho názvu („... slovník... se zvláštním zřetelém k slovům kulturním a cizím“) – jej v konečnom dôsledku venuje azda väčšiu pozornosť ako domácej slovnej zásobe.

pripravovaný v nádobe²¹, angl. *bowl* nie je v tomto význame doložené²². – Za priame východisko čes. *ubikace* „hromadná ubytovňa“ možno v českom (i slovenskom) prostredí pokladať staršie rakúske nem. *Ubikation*²³; išlo by teda o slovo pochádzajúce z okruhu vojenskej terminológie. – Výraz *chiliasmus* „blouznivá víra v príchod tisícileté ríše Kristovy na zemi“ je podľa nášho názoru prevzatý z cirkevnej latinčiny²⁴; v tejto variete latinčiny možno azda hľadať aj priame východiská slov *jezuíta*²⁵ či *piarista*²⁶.

Väčšiu pozornosť by bolo potrebné venovať maďarskému jazykovému materiálu. Pri výklade slova *bago* vo významoch „žvanec tabáku; zbytek doutníku“ ČES postupuje v súlade s V. Machkom, ktorý interpretuje²⁷ východiskové maď. *bagó* ako výraz vzniknutý dekompozíciou na základe zloženín obsahujúcich maď. *bagoly* „sova“; analogickú interpretáciu uvádza aj historicko-etymologický slovník maďarčiny²⁸, akademický etymologický slovník z 90. rokov však (v nadväznosti na novšiu literatúru) tento výklad explicitne odmieta a interpretuje maď. *bagó* ako prevzatie severotalianskej proveniencie²⁹. – V prípade slk. *bagún*, resp. čes. *bagoun* „uherský vepř“ (s. 66, s. v. *bagán*) by sme uprednostnili výklad, podľa ktorého príslušný výraz vznikol na základe názvu Bakonského lesa ako označenie plemena sviň chovaného v tamjšej oblasti (formálny rozdiel *k ~ -g-* naznačuje sprostredkujúcu úlohu nemeckých švábskych nárečí).³⁰ – K predpokladu, že maď. *batyu* „batoh“ mohlo pôsobiť na význam slk. *batoh* (s. 72, s. v. *batoh*), zaujímame zdržanlivejšie stanovisko nielen vzhľadom na neskoršiu fixáciu maď. výrazu (slk. *batoh* „náklad zaviazaný do plachty, noša“ je doložené od r. 1684, zdrobnené

---

²¹ Porov. KLUGE, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearb. von Elmar Seebold. 23., erw. Aufl. Berlin – New York 1995, s. 129, s. v. *Bowle*.

²² Porov. Oxford English Dictionary (ďalej OED). II. Oxford 1989, s. 457 – 458, s. v. *bowl*.

²³ Porov. Duden Deutsches Universalwörterbuch. 3., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich 1996, s. 1586 („*Ubikation*... österr[eichisch] veraltet: militärische Unterkunft, Kaserne“); Österreichisches Wörterbuch. 38. Aufl. Neubearbeitung. Wien 1999, s. 623 („*Ubikation*†... militärische Unterkunft“).

²⁴ Porov. SLEUMER, A.: Kirchenlateinisches Wörterbuch. Unter umfassendster Mitarbeit von J. Schmid. Hildesheim – Zürich – New York 1996 (reprint vydania z r. 1926), s. 206, s. v. *chiliasmus*.

²⁵ Tamže, s. 405, s. v. *iēsūtā*.

²⁶ Tamže, s. 609, s. v. *Piāristae*.

²⁷ V nadväznosti na L. Kissa; porov. MACHEK, V.: Etymologický slovník... 2. vyd. Praha 1968, s. 42, s. v. *bago*.

²⁸ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (ďalej MNyTESz). I. Budapest 1967, s. 216.

²⁹ Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (ďalej EWbU). I. Budapest 1993, s. 68.

³⁰ Porov. SADNIK, L. – AITZETMÜLLER, R.: Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen. I. Wiesbaden 1975, s. 113 – 114. – Tento výklad prijíma aj ROCCHI, L.: Hungarian Loanwords in the Slovak Language. I. Trieste 1999, s. 31, s. v. *bagún*.

batôžok už od r. 1601³¹, maď. *batyu* – od r. 1792³²), ale najmä na základe hypotézy, že maď. *batyu* môže byť slovenskej proveniencie³³. – Slk. *gróf* nemusí byť prevzaté z maď. *gróf* (tak na s. 213, s. v. *hrabě*), možno uvažovať aj o priamom prevzatí slovenského výrazu z nemčiny.³⁴ – Maď. *gyanta*³⁵, uvedené v hesle *jantar* (v češtine prevzaté z rus. *янтарь*) v súvislosti s hypotézou o ugrofínskej proveniencii tohto názvu jantáru, je pravdepodobne až mladším variantom formy *gyantár*, pre ktorú sa takisto predpokladá ruská proveniencia.³⁶ – Čes. *kalamajka* „druh ľudového kolového tance“ sa vysvetľuje ako prevzaté prostredníctvom poľ. *kolomejka* z ukr. *коломийка*, podľa mesta *Kolomyja* v Haliči (s. 257); vokalizmus českého výrazu však naznačuje sprostredkujúcu úlohu maďarčiny³⁷: vzhľadom na existenciu slovenského hungarizmu *kalamajka* v rovnakom význame pokladáme za veľmi pravdepodobné, že do češtiny sa príslušný výraz dostal slovenským prostredníctvom. – Pri výklade výrazu *salaš* je potrebné zohľadniť aj hypotézu, že ide o východoeurópsky migračný termín maďarského pôvodu (*szállás*, od polysémantického maď. *szállni* vo význame typu „zosadnúť, usadiť sa a pod.“³⁸). – Maď. *topánka* sa interpretuje ako výraz slovanskej proveniencie (možné prevzatie zo srb., chorv. *opanak* – porov. s. vv. *opánek*, s. 429; *topánky*, s. 666), pravdepodobnejšie však je, že v maďarčine ide o domáci výraz³⁹. – V prospech maďarskej proveniencie slova *tábor* možno takisto uviesť, že maď. *tábor* je doložené (vo význame „vojsko“) už v r. 1383⁴⁰, teda ešte pred založením českého mesta Tábor husími.

Od etymologického slovníka, ktorý je okrem špecialistov určený aj záujemcom z radov širšej verejnosti, možno očakávať, že informácie čisto lingvistického charakteru (historická fonetika, morfológia, slovotvorba...), ktoré sú pre nejurykovedcov menej zaujímavé, bude kompenzovať „čitateľsky

³¹ Historický slovník slovenského jazyka. I. Bratislava 1991, s. 116, s. v. *batoh*¹.

³² MNyTESz I, s. 260; EWbU I, s. 87.

³³ EWbU (loco cit.) charakterizuje maď. *batyu* ako slovo nejasného pôvodu („umstritt[enen] Urspr[ungs]“), pričom uvádza dve etymologické hypotézy: 1. výraz súvisí s maď. *bugyoláni* „zabalíť, zaviniť (einwickeln)“, *bugyor* „zväzok, batožina (Bündel, Gepäck)“; 2. ide o prevzatie zo slk. *batoh*.

³⁴ Porov. spracovanie hesla *gróf* v EWbU I, s. 480–481, kde sa slk. *gróf* uvádza medzi inojazyčnými rezonanciami („Entspr[echungen]“) maď. výrazu, prevzatého z bavorsko-rakúskych dialektov nemčiny (išlo by teda o samostatné, paralelné prevzatie východiskového nem. výrazu); v prípade staršieho rum. *grof* či srb., chorv. *grof* však slovník predpokladá prevzatie z maďarčiny.

³⁵ V texte príslušného hesla v ČES nedopatrením uvedené ako „gyánta“.

³⁶ Porov. EWbU I, s. 492.

³⁷ Maď. *kalamajka* je prevzaté z ukrajinčiny, porov. MNyTESz II (1970), s. 316–317; EWbU I, s. 666. Porov. aj nem. *Kalamaika* „slavisch-ungarischer Nationaltanz“ (Duden..., s. 799).

³⁸ MNyTESz III (1976), s. 661–662; EWbU II (1995), s. 1387.

³⁹ Porov. MNyTESz III, s. 440, s. v. *topán*; EWbU II, s. 1529–1530, s. v. *topán*.

⁴⁰ MNyTESz III, s. 818–819; EWbU II, s. 1468.

prítlačlivejšími“ informáciami zo sféry historickej sémantiky či kultúrnej histórie.⁴¹ Týchto oblastí sa týkajú naše nasledujúce pripomienky.

Výklad o motivácii výrazu *abrahámoviny* „padesáté narodeniny“ („Podle starozákonního patriarchy Abraháma, který se dožil vysokého věku“ – s. 43) možno čiastočne korigovať, keďže sémantická motivácia tu vychádza z otázky, ktorú farizeji položili Kristovi: „Ešte nemáš ani päťdesiat rokov a videl si Abraháma?“ (Ján 8, 57).⁴² – Čes. *anion(t)* „atom se záporným nábojem“ neobsahuje predponu *an-* „ne“ (tak na s. 55), ale *ana-*⁴³; porov. čes. *anoda* i opozitné *kation(t)*. – Výraz *buket* „vůně vína“ sa v ČES správne usúvzťažňuje s fr. *bouquet* vo význame „kytica“, historický materiál francúzštiny však svedčí o tom, že význam „vôňa vína“ sa nevyvinul „přeneseně z významu ‘kytice’“ (s. 97)⁴⁴, ale zložitejším posunom v smere „zvázok kvetov“ > „(v kulinárskej praxi) zväzok aromatických bylín pridávaných do omáčky, do vína a pod.“ > „(takto získaná) vůňa vína“⁴⁵. – Pri výklade sémantickej problematiky výrazov *obr* (s. 420) a *habán* „dlouhán“ (s. 191) autor ČES argumentuje fyzickou výškou Avarov, resp. habánskych novokrstencov; podľa nášho názoru tu však ide skôr o sémantický posun typu „príslušník iného etnika, resp. inoverec“ > „mytologická postava, obor a pod.“, ktorý nie je zriedkavosťou pri výrazoch patriacich do uvedených významových okruhov.⁴⁶ – Predpoklad, že východiskom lat. *hybrida* „miešanec“ je gr. *ὑβρις* „spupnosť, svojvôľa“ (s. 220, s. v. *hybrid*), možno prijať iba v tom zmysle, že grécke slovo formálne ovplyvnilo už existujúci latinský výraz, pre ktorý sa predpokladá etymologická súvislosť s lat. (v glosách) *iber*: *ἡμίονος*, *imbrum*: *ἡμίονον*, *πρόβατον*.⁴⁷ – Výraz *maringotka* sa charakterizuje ako prevzatie „z fr. *maringote* neznámeho pôvodu, snad z nějakého vlastního jména“ (s. 364); s najväčšou pravdepodobnosťou tu ide o derivát od názvu francúzskej obce

⁴¹ Porov. KRÁLIK, L.: O príprave *Stručného etymologického slovníka slovenčiny*. In: Lexicographica '99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej. Bratislava 2001 (v tlači; tam aj ďalšia literatúra).

⁴² K ďalším súvislostiam 50 rokov ľudského veku a symbolike stretnutia s Abrahámom („videnia Abraháma“) v biblickej tradícii porov. KRÁLIK, L.: Od Abraháma k *abrahámovinám*. In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000. Zborník referátov. Bratislava – Banská Bystrica 2000, s. 241 – 246.

⁴³ K histórii tohto fyzikálneho termínu porov. aj doklady v OED I (1989), s. 478, s. v. *anion*.

⁴⁴ Napriek nespornej poetickosti výkladu v zmysle „jemná vůně, kterou vydává víno...; rodí se již v hroznech, rozvíjí se při kvašení vína a dospívá při jeho stárnutí, kdy nejjemnější prvky vonných látek se spojují v celek, vytvářející kytičku vůni, buket“ (K. Sochor apud MACHEK, V.: Etymologický slovník... 2. vyd. Praha 1968, s. 76, s. v. *buket*).

⁴⁵ Porov. Trésor de la langue française (ďalej TLF). IV. Paris 1975, s. 806, s. v. *bouquet*².

⁴⁶ Porov. novšie Slavianskije drevnosti. Etnolingvističeskij slovar pod red. N. I. Tolstogo. Tom 1. Moskva 1995, s. 301 – 302, s. v. *velikan*; Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 10. Praha 2000, s. 567, s. v. *Obri*.

Maringues (departement Puy-de-Dôme v oblasti Auvergne), známej výrobou týchto zariadení.⁴⁷ – Výraz *osteoporóza* „řídnutí kostí“ sa v ČES vysvetľuje ako kompozitum zložené z gr. *ὀστέον* „kost“ a *πώρωσις* „stvrdnutie, necitlivosť“ (od *πωρόω* „robím tvrdým“, to od *πῶρος* „vápenec“; s. 434): zdá sa však, že základom druhej časti uvedeného kompozita je skôr gr. *πόρος* „pór“ (pri tomto ochorení kosti rednú a stávajú sa pórovitými⁴⁸); porov. aj novogrécke *οστεοπόρωση*⁴⁹, písané s omikronom v súlade s koreňovým vokálom gr. *πόρος* „pór“. – Heslo *sekretář* možno doplniť o informáciu, že tu akiste splynuli dva pôvodom rôzne výrazy: význam „tajemník“ je podľa stredovekého lat. *secretarius* (maskulínium), význam „skříň s přihrádkami a psací deskou“ nadväzuje na stredoveké lat. *secretarium* (neutrum).⁵⁰ – Pravdepodobne pri prepise nastala chyba v časovom údaji v hesle *motel* („Z am.-angl. *motel* [od 50. let]“; s. 390), keďže v americkej angličtine je tento výraz doložený od r. 1925⁵¹; vznik esperanta možno klásť už do r. 1887⁵² (nie do r. 1900, ako sa uvádza v hesle *esperanto*, s. 159). Podobne možno spresniť písanie vlastných mien *Gillette*⁵³ (na s. 748, s. v. *žiletka*, uvedené s jedným *l*-) či *Dolomieu*⁵⁴ (s. 140, s. v. *dolomit*: „Podle... D. G. de Dolomieau“).

Cieľom našich drobných poznámok k recenzovanému slovníku nie je znižovať hodnotu tohto diela. Tisíce koncíznych, avšak z informačného hľadiska vyčerpávajúco spracovaných hesiel (za ktorými sa skrýva práca zodpovedajúca známemu citátu z J. Scaligera, nedávno opäť pripomenutému na stránkach tohto časopisu⁵⁵) nám dovoľujú označiť etymologický slovník J. Rejzka ako zaujímavú príručku, ktorá poskytne hodnotné informácie nielen lingvistom, ale – vďaka primeranému spôsobu spracovania – aj používateľom nejakých vedcom. (Na záver

⁴⁷ WARTBURG, W.: *Französisches etymologisches Wörterbuch*. T. 6,1. Basel 1969, s. 344 a, s. v. *Maringues*. – Tento výklad prijíma aj TLF XI (1985), s. 404, s. v. *maringot(t)ie* (najstarší doklad z r. 1830).

⁴⁸ Porov. definíciu osteoporózy v OED X (1989), s. 975, s. v. *osteoporosis*: „Morbid absorption of bony substance, so that a bone becomes abnormally porous or spongy.“

⁴⁹ Γεωργίου Δ. Μπαμπινιώτη... *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα 1998, s. 1295.

⁵⁰ Porov. Du CANGE, D.: *Glossarium mediæ et infimæ Latinitatis*. VII. Niort 1886, s. 386 – 388, s. vv. *secretarium*, *secretarius*.

⁵¹ OED IX (1989), s. 1119.

⁵² Porov. napr. *Wielka encyklopedia powszechna*. XII. Warszawa 1969, s. 631, s. v. *Zamenhof*; *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava 1993, s. 131, s. v. *esperanto*, a i.

⁵³ *The Cambridge Dictionary of American Biography*. Cambridge 1995, s. 272.

⁵⁴ *Dictionnaire de biographie française*. XI. Paris 1967, stĺpce 461 – 463.

⁵⁵ „Jestliže někoho někde sudcovský ukrutný výrok čeká, / že prepadol trdom, ťažký že čaká ho trest, / nemá ho umárat' káznice masou a nemá mu kopanie kovov / mordovať stvrdnuté ruky, slovník mu spracovať daj! / Lebo veď – načo sa zdržovať – táto jediná práca / v sebe má každý druh trestu“ (prel. M. Okál; citované podľa KOLLÁR, D.: *Krásna lexikografie*. Slovenská reč, 66, 2001, s. 226).

dodajme, že vydavateľstvo LEDA pripravuje aj elektronickú verziu slovníka na kompaktnom disku, čím sa informačná hodnota tohto diela nepochybne zvýši – máme na mysli napr. možnosti počítačového vyhľadávania výrazov podľa rôznych kvalifikátorov a pod.) Nový etymologický slovník češtiny nepochybne prispeje aj k popularizácii etymológie, resp. jazykovedy vôbec, v radoch širšej kultúrnej verejnosti.

Lubor Králik

Zdravica docentovi Františkovi Ruščákovi

Z priehrstia nepolapiteľného času v neskorigovateľnom i nezastaviteľnom spravodlivom rytme vypadávajú dni, mohutnejúce do týždňov, mesiacov, rokov. A naše spoločenstvo si v plynúcom toku čias pripamätáva dni, znamenajúce medzníky na životnej či pracovnej púti svojich blízkych, kolegov a priateľov. Medzi jubilujúcich slovenských jazykovedcov sa v tomto roku zaraďuje aj doc. PhDr. František Ruščák, CSc., vedúci Katedry slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, dlhoročný člen redakčnej rady Slovenskej reči. Jeho životné jubileum radi využívame ako príležitosť pripomenúť niektoré fakty i faktory, označujúce či určujúce jeho doterajšiu tvorivú pedagogickú i bádateľskú činnosť.

František Ruščák sa narodil 15. novembra 1941 v Jenkovciach (okr. Sobrance). Maturoval na vtedajšej Jedenásťročnej strednej škole v Sobranciach; po maturé študoval v rokoch 1959 – 1963 na Pedagogickom inštitúte v Prešove (odbor slovenský jazyk – dejepis – výtvarná výchova). Ako pedagóg začínal na základných školách, neskôr pôsobil na strednom odbornom učilišti v Humennom. Publikovať začal r. 1970, keď v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole uverejnil príspevok *Metodický postup pri nácviku rozprávania*. Tomuto periodiku ostal verný aj v nasledujúcich rokoch, keď sa na jeho stránkach prezentoval najmä pedagogicko-didaktickými prácami. Je pozoruhodné, že už r. 1971 mu v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve vyšla stostranová publikácia *Nácvik invencie, kompozície a štylizácie na hodinách slohu*, ktorá sa využívala ako podnetná a inštruktívna metodická príručka pri vyučovaní slohu na základných školách.

R. 1975 nastúpil F. Ruščák – ako víťaz náročného konkurzu – na Katedru slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove. Popri náročnej práci vysokoškolského učiteľa, pri ktorej osvedčoval pedagogickú invenciu a tvorivosť, začal jubilant systematicky bádateľsky rozvíjať svoj dávny záujem o štylistickú problematiku. Formoval sa pod vplyvom osobností slovenskej jazykovedy (L. Novák, J. Horecký, J. Mistrík), ktorí v 70. rokoch spolupracovali s prešovskými pedagogickými katedrami. Prezentácia prvých výskumných výsledkov nenechala na seba dlho čakať: už r. 1979 publikoval v zborníku materskej Pedagogickej fakulty UPJŠ štúdiu nazvanú *Niekoľko poznámok k publicistickému štýlu*. Na stránkach nášho časopisu porovnával dva slovenské

preklady Balzacovho románu *Otec Goriot* (1980) a o rok neskôr otvoril výskumnú kapitolu, ktorá sa na dlhší čas stala jeho prioritou a doménou, a to výskumy epištolárneho štýlu (v štúdiu *Pokus o vymedzenie epištolárneho štýlu*, 1981). V kandidátskej dizertácii (obhájenej r. 1983) ako prvý zo slovenských jazykovedcov jednoznačne a presne vymedzil epištolárny štýl v systéme štýlov slovenského jazyka, podal jeho komplexnú a dôkladnú charakteristiku. Definoval ho ako text písomnej komunikácie, determinovaný či určovaný výberom a organizáciou špecifických jazykových prvkov uplatňovaných v korešpondencii. Epištolárne texty sú podľa zistení F. Ruščáka komplexnými, formálne a obsahovo uzavretými komunikátmi, odrážajúcimi vzťahy medzi pisateľom a adresátom listu. Jubilant vyčlenil subsystemy autonómneho epištolárneho štýlu, vymedzil jeho najdôležitejšie funkcie a konštitutívne jednotky. Stal sa – ako to už na stránkach Slovenskej reči pred desiatimi rokmi výstižne a obrazne spormuloval i zhodnotil J. Furdík – skutočným „apoštolom epištol“. Svoj apoštolát šíril a v pozitívnom slova zmysle propagoval v rade koncízne formulovaných a štylizovaných príspevkov, publikovaných v domácich i zahraničných časopisoch a zborníkoch, v ktorých svoje zistenia navyše vždy niečím precizoval a rozširoval (napr. v štúdiách *Teoretické východiská epištolárneho štýlu*, 1984; *Osnovnyje voprosy epistolarnogo stila*, 1985; *Súhlasne i polemicky o epištolárnom štýle*, 1986; *Kompozičné parametre epištolárnych textov*, 1988; *Epištolárny štýl ako prameň poznávania jazykovo-štylistických potencií českého a slovenského jazyka*, 1989; *Expresivita v slovenských epištolárnych textoch*, 1991 a pod.).

V 90. rokoch rozšíril svoj výskumný záber aj na hovorené prejavy, na štúdium mnohoaspektových podôb súčasnej komunikácie. Na vedeckej konferencii *Jazyk a kultúra*, konanej v Smoleniciach v dňoch 13. – 14. marca 2000 a spätaj s významným životným jubileom prof. J. Horeckého, predniesol F. Ruščák závažný príspevok, ktorý nazval *Štandardná komunikácia ako reflexia súčasnej jazykovej situácie*. V koncízne formulovanom texte, ktorý je istou syntézou jeho výskumov v tejto oblasti, zreteľne prezentoval svoje názory o tomto súčasnom komunikačnom systéme, ktorý pokladá za „plastický a dynamický fenomén dnešného jazykovokomunikačného mechanizmu“. Jeho sociolingvisticky orientované úvahy zachytávajú a interpretujú impulzy, vychodiace zo súčasnej jazykovej situácie. Pozitívne vníma a hodnotí skutočnosť, že slovenčina sa posudzuje či začína posudzovať nielen ako systémovo-štruktúrny fenomén, opierajúci sa o existenciu dichotómie spisovnosti a nespisovnosti či opozíciu synchrónnosti a diachrónnosti; víta teda zachytenie tzv. echa paradigmatickej zmeny, charakteristickej pre súčasnú svetovú lingvistiku, pričom táto zmena spočíva v obrate od „izolujúceho“ skúmania jazykového systému ku skúmaniu tohto systému v reálnej situácii. Súčasný slovenský jazyk chápe (aj) ako sociálno-spoločensky podmienenú entitu

slúžiacu časopriestorovo diferencovaným potrebám jeho nositeľov. Akcentuje aj existenciu vnútorného procesu v jazyku a následne aj v komunikácii, ktorý pokladá za jeden „z integrujúcich činiteľov pri sledovaní a posudzovaní vzťahu spoločenského bytia a jeho odrazu v stupni a kvalite individuálneho jazykového (po)vedomia“.

F. Ruščák stojí na čele katedry, ktorej – kalendárne i služobne prevažne mladí – členovia sa čoraz väčšími zviditeľňujú a presadzujú v slovenskej jazykovede. Jeho organizátorskú prácu charakterizuje taktná a nezištne nenápadná pomoc, ústretovosť i povzbudenie, ochota podporiť dobré zámery slovom i skutkom. Jubilant je dlhé roky iniciátorom, organizátorom, resp. spoluorganizátorom vedeckých podujatí. Usiluje sa o to, aby sa aj na týchto fórach prezentovali výsledky najnovších výskumných aktivít jeho katedry; následne podporuje skoré vydanie materiálov z konferencií či seminárov. Je napr. spoluzostavovateľom zborníka referátov z 12. slovenskej onomastickej konferencie, predsedom redakčnej rady filologických štúdií (série *Studia Philologica*; od 6. ročníka ich vydáva „sólovo“ Fakulta humanitných a prírodných vied PU).

František Ruščák sa dožíva svojho jubilea v plnom tvorivom rozmachu a pracovnom nasadení. Do ďalších liet mu úprimne žičíme dostatok osobnej pohody, tlakom nedečkavých termínov nehatený rozlet výskumnej akribie i všestrannej tvorivej i pedagogickej invencie a nadovšetko dobré zdravie, aby mohol úspešne zvládnuť a zdolať všetky verejne známe i utajenejšie pracovné méty a predsavzatia.

Ivor Ripka

Súpis prác doc. Františka Ruščáka za roky 1991 – 2000

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác doc. Františka Ruščáka za roky 1970 – 1990 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v *Slovenskej reči*, 56, 1991, s. 330 – 333.

1991

Expresivita v slovenských epištolárnych textoch. – In: *Studia Academica Slovaca*. 20. Prednášky XXVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1991, s. 213 – 233.

Projekcia mena literárnej postavy (apelatívum – proprium – literárna postava). – *Zápisník slovenského jazykovedca*, 10, 1991, č. 3 – 4, s. 13 – 14 (tézy prednášky konanej dňa 14. 11. 1991 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

1993

Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. 1. vyd.

Bratislava, Obzor 1993. 520 s. (člen kolektívu autorov).

Ref.: 1. Dvonč, L.: Nedefná Pravda, 2, 1993, č. 38, s. 6. – 2. Gašinec, E.: Všetko o jazyku a štýle pre slovenčinárov a jazykárov. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 40, 1993/94, s. 125 – 127. – 3. Jarošová, A.: Knižná revue, 3, 1993, č. 17, s. 1. – 4. Ondruš, Š.: Encyklopédia jazykovedy. Dielo vyše šesťdesiatich slovenských a českých lingvistov. – Slovenská Republika, 16. 10. 1993, s. 10. – 5. Škvareninová, O.: Učiteľské noviny, 43, 1993, č. 33, s. 12. – 6. Bartáková, J.: In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná. A. 42. Red. I. Pospíšil. Brno, Masarykova univerzita – Filozofická fakulta 1994, s. 135 – 136. – 7. Dolník, J.: Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 58 – 60. – 8. Dubníček, J.: Najpodrobnejšie o slovenčine. – Práca, 24. 2. 1994, s. 5. – 9. Chmelík, A.: Na okraj recenzie Encyklopédie jazykovedy. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 41, 1994/95, s. 121 (k J. Dubníčkovi). – 10. Uhlár, V.: Literárny týždenník, 7, 1994, č. 2, s. 5. – 11. Králik, L.: Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 71 – 73.

Zvesť o Kristovom narodení v evanjeliách ako žáner a text. – In: Text a kontext.

Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Text v priestore jazykovej komunikácie. Text v priestore literárnej komunikácie. Text v priestore didaktickej komunikácie. Prešov 18. – 19. novembra 1993. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 140 – 144.

Prihovor vedúceho katedry SJL. – In: Zborník Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Roč. 28. Zv. 3. Slavistika. Onomastika a škola. Materiály zo IV. celoštátneho onomastického seminára konaného v Prešove 12. – 13. septembra 1990. Red. M. Blichu et al. Prešov, Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove 1992, s. 7 – 8.

Úvodné slovo. – In: Text a kontext. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Text v priestore jazykovej komunikácie. Text v priestore literárnej komunikácie. Text v priestore didaktickej komunikácie. Prešov 18. – 19. novembra 1993. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 8 – 9.

1995

Reč a slávnostný prejav. – In: Rétorika. Zborník prednášok zo seminára Štúrov Zvolen. Red. B. Šimonová. Banská Bystrica, Metodické centrum 1995, s. 15 – 25.

Jazyk je prius, pravopis posterius. – Slovo o slove. Spravodajca Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Prešove, 1, 1995, s. 4 – 6.

1996

Vážení přítomní, dámy a páni... – In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zborník referátov. Red. M. Majtán – F. Ruščák. Prešov, Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied 1996, s. 7 – 8 (otvárací prejav na konferencii a seminári).

Stručný životopis Michala Blichu a zoznam jeho publikovaných onomastických prác. – Acta Onomastica, 37, 1996, s. 179 – 184.

1997

- Komplexná komunikácia v epištolárnych textoch sluchovo postihnutých. – In: Štylistika neverbálnej komunikácie. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v dňoch 15. – 16. februára 1996. Konferencia sa konala na počesť univ. prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc., pri príležitosti jeho 75. narodenín. Red. J. Sabol et al. Bratislava, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 1997, s. 170 – 174, angl. res. s. 174.
- Slovo o slove. – Slovo o slove. Spravodajca katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty a Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, 3, 1997, s. 4 – 5. – Znovu publikované v mierne rozšírenej podobe pod rovnakým názvom: Kultúra slova, 31, 1997, s. 146 – 148.
- Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985). Bratislava, Veda 1997, s. 653.

1998

- Znaková štruktúra textu rozprávky. – In: Literatúra pre deti a mládež v procese. (Rozprávkový žáner.) Red. J. Kopál. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 1998, s. 99 – 105.
- Vedecké dielo o slovesnej valencii. [Nižníková, J. – Sokolová, M. a kol.: Valenčný slovník slovenských slovies. Prešov 1998.] – In: Slovo o slove. Spravodajca Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty a Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, 4, 1998, s. 38 – 39 (ref.).
- Na sedemdesiatku profesora Jozefa Jacka. – Kultúra slova, 32, 1998, s. 104 – 105.

1999

- Štandardná komunikácia. – In: Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. Materiály z 3. konferencie o komunikácii. Banská Bystrica – Donovaly 11. – 13. septembra 1997. 1. diel. Red. P. Odaloš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica – Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica 1999, s. 68 – 71.

2000

- Štandardná komunikácia ako reflexia súčasnej jazykovej situácie. – In: Človek a jeho jazyk. I. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 2000, s. 98 – 101.
- Vážená pani doktorka, milá Euba. – Slovo o slove. Spravodajca Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Prešove, 6, 2000, s. 66 – 2000 (k 50. narodeninám E. Sičákovej).

Redakčná činnosť

- Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 26. Zv. 3. Slavistika (jazykoveda). Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991. 148 s. (člen red. rady).
- Slovenská reč, 57, 1992 – 65, 2000 (člen red. rady).
- Zborník. Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Roč. 28. Zv. 3. Slavistika. Onomastika a škola. Materiály z IV. celoštátneho onomastického seminára v Prešove 12. – 13. septembra 1990. Prešov, Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove 1992. 200 s. (člen red. rady).
- Studia Philologica. 1. 1993. Zv. 3. (Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae.) Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993. 200 s. (člen red. rady).
- Text a kontext. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Text v priestore jazykovej komunikácie. Text v priestore literárnej komunikácie. Text v priestore didaktickej komunikácie. Prešov 18. – 19. novembra 1993. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993. 296 s. (zostavovateľ a vedecký redaktor).
12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zborník referátov. Prešov, Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied 1996. 346 s. (spoluzostavovateľ M. Majtán).
- Studia Philologica. 3. Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Prešov, Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, Pedagogická fakulta v Prešove 1996 (člen red. rady).
- Studia Philologica. 4. Acta Facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Prešovensis. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1996 (člen red. rady).
- Studia Philologica. 5. Acta Facultatis Paedagogicae et Facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Prešovensis. Prešov, Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity a Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity 1997 (člen red. rady).
- Studia Philologica. 6. Acta Facultatis Paedagogicae et Facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Prešovensis. Prešov, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove 1998. 144 s. (predseda red. rady).
- Studia Philologica. 7. 1999 – 2000. Acta Facultatis Paedagogicae et Facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Prešovensis. Prešov, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity 2000 (predseda red. rady).

*Zostavil Ladislav
Dvonč*

Životné jubileum docenta Júliusa Zimmermanna

Pred desiatimi rokmi – pri päťdesiatke doc. Ing. Júliusa Zimmermanna, CSc., pracovníka oddelenia všeobecnej jazykovedy a fonetiky a fonetického laboratória na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity – sme vyslovili jubilantovi vinš, aby sa mu „jeho predsavzatia vo výskume slovenskej a všeobecnej fonetiky aj v pedagogickom procese premenili na povznášajúce, obohacujúce činy a na ich hodnotné výsledky“ (Slovenská reč, 57, 1992, s. 241). S uspokojením môžeme konštatovať, že naše žičenia sa naplnili.

J. Zimmermann sa r. 1994 pred Vedeckou radou Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika habilitoval spisom na tému *Exaktné metódy merania prízvuku v spisovnej slovenčine*, ktorú by sme nateraz hodnotili ako „cantus firmus“ jeho bádateľských trás a zákutí. Jadrové časti tejto práce, zamerané na komplexnú analýzu jedného z funkčne najvyťaženejších suprasegmentov (naznačil ju už – najmä vzhľadom na „technické“ riešenie problému – v kandidátskej dizertácii *Detekcia prízvuku rečového signálu*, 1991, Elektrotechnická fakulta Vysokej školy technickej v Košiciach), boli publikované v spoluautorstve v monografii *Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine* (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Spoločenskovedný zôšit. 10. AFPh UŠ. 56. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1994. 96 s.; práca bola ocenená prémiou Literárneho fondu v Sekcii pre vedeckú a odbornú literatúru a počítačové programy), v ktorej sa na základe experimentálneho fonetického výskumu a fonologickej interpretácie zisťujú fonické (foneticko-fonologické, akusticko-percepčné), typologické, funkčné a komunikačné charakteristiky prízvuku v spisovnej slovenčine.

Príprava monografických prác jubilanta v súčasnosti vrcholí v dvoch publikáciách: V knihe *Analýza akustiky reči* sa transformuje matematický aparát menej známych postupov analýzy signálu do podoby vhodnej na experimentálny fonetický výskum. V druhej publikácii (v spoluautorstve) *Akustický signál – semióza – komunikácia* sa predkladajú najnovšie pozorovania z výskumu fonickej štruktúry ľudskej reči (východiskovým materiálom je zvuková stavba dnešnej spisovnej slovenčiny) na širšom všeobecnolingvistickom, semiotickom, typologickom a porovnávacom pozadí. Podstatnou zložkou práce sú poznatky o možnostiach aplikácie exaktných fonetických metód (s uplatnením počítačovej analýzy) pri výskume akustického signálu.

V desaťročí 1992 – 2001 opustili tvorivú dielňu J. Zimmermanna ďalšie úvahy, a to poväčšine v spoluautorstve – s lingvistickou (prípadne inou) „poistkou“ (čím sa naplňa jeden z dvoch rozhodujúcich smerov v súčasnej vede: pohyb k integrácii, k vytváraniu inter- či polydisciplinárneho priestoru, z ktorého často prúdia závažné metodologické impulzy): o komplexnej zvukovej charakteristike prízvuku, osobitne v slovenčine; o dynamike formantovej štruktúry sonantického jadra slabiky; o kvantovej stavbe rečového prúdu; o rytme angličtiny najmä z hľadiska slovensko-anglickej interferencie; o kriminalistickom skúmaní rečového signálu programom Matlab. Viaceré štúdie miera na metodicko-metodologický aspekt fonetického a fonologického výskumu, na zvukovú analýzu poézie (I. Krasko, P. J. Šafárik) a na didaktické otázky štúdia zvukovej roviny z hľadiska cudzojazyčnej jazykovej výučby.

Vo vzdelávacej činnosti na fakulte J. Zimmermann pokrýva matematiku pre lingvistov, základy výpočtovej techniky, akustiku reči, teóriu komunikácie a informácie, akusticko-auditívnu komunikáciu, počítačovú analýzu rečového signálu. Nenahraditeľná je jeho pomoc najmä pri vedení prednášok a seminárov z experimentálnych fonetických analýz zvukového textu pre poslucháčov odborov *fonetika* a *masmediálna komunikácia* a pri vedení experimentálnej zložky diplomových a doktorandských prác. Je školiteľom doktorandov, ktorí spracúvajú problematiku počítačového generovania textu a akustického signálu (často v medzijazykových súvislostiach). Veľký kus organizačnej práce vykonal ako prodekan pre rozvoj v r. 1991 – 1994. Od r. 1994 pracuje ako tajomník Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov, od r. 1999 ako tajomník Spoločnej odborovej komisie doktorandského štúdia v odbore 73-01-9 *všeobecná jazykoveda*.

A čo si jubilant nesie so sebou a v sebe ako „odkaz“ krajiny svojho detstva a životom preverených zásad? Hovorí len vtedy, keď má čo povedať. Sliepňavo-tajomné hĺbky banického archetypu jeho rodiska (Dobšiná, 29. 10. 1941), obkoleseného fascinujúco neúprosnou krásou vrchárskej mohutnosti a zemitosti, prenikli aj do jeho psychiky: cez poznanie, že prísnosť a presnosť exaktného ponoru do podstaty vecí sa spája s vertikálnou uvažovaním a múdrou mlčaním. To sú jeho „nekonečné“ sedenia pred analyzátormi fonického signálu reči vo fonetickom laboratóriu, odkiaľ vychádza často už do večerného Prešova. Ale s dobrým pocitom, že laboratórium „vie“ o súčasných možnostiach fonetického výskumu vo svete, s ktorým sa usiluje držať technicko-prístrojový a bádateľský krok. Zásluha jubilanta, ktorý svojou húževnatosťou a postupným aj lingvistickým „samoškolením“ a uvažovaním, ale i stálym dialógom v jazykovednom prostredí rozšíril rámec svojho pôvodného technického vzdelania, je osobitne v kompletizovaní prístrojového parku laboratória a v príprave bezporuchových objektívnych analýz. V dnešnom fonetickom výskume totiž bez technickej koordinácie experimentálnych pozorovaní akustického signálu – ako východiska jazykovo-funkčných, fonologicko-komunikačných výkladov a teorém – je úspešné „roztváranie“ zvukového materiálu nemysliteľné.

Do ďalších rokov jubilantovi želáme pevné zdravie na naplnenie všetkých vedeckovýskumných, vzdelávacích a organizačných projektov, ktoré rieši a ktoré zrejme bude vďaka svojmu neutíchajúcemu pracovnému elánu naďalej rozširovať a prehľbovať, vnútorné uspokojenie z tvorivých komunikačných „duológov“ s počítačom a dosť požehnaného času na obohacujúce „prebývanie“ v kruhu najbližších v prešovsko-šarišskom a dobšinskom prostredí.

Ad multos annos!

Ján Sabol

Súpis prác doc. Júliusa Zimmermanna za roky 1991 – 2000

Táto bibliografia nadväzuje na súpis prác Ing. Júliusa Zimmermanna za roky 1971 – 1990 od J. Sabola, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, 57, 1992, s. 241 – 242. Pripájame literatúru o J. Zimmermannovi.

1991

Computer Analysis of Acoustic Signals. A Contribution to Problems of Computer Detection of Slovak Stress. – In: Proceedings of LP '90. Proceedings of the Conference Linguistics and Phonetics: Prospects and Application. Prague, August 27 – 31, 1990. Red. B. Palek – P. Janota. Prague, Charles University Press 1991, s. 534 – 538 (spoluautor J. Sabol).

Rozpoznávanie suprasegmentov reči v procese hlasového vstupu stroja. – In: 4. česko-slovenská konferencia s medzinárodnou účasťou. Sensors and Sensor Systems. Sensory a senzorové systémy. Red. P. Prokopovič. Košice, Technická univerzita 1991, s. 53 – 54.

Matematické modelovanie zvukovej štruktúry reči. – Zápisník slovenského jazykovedca, 10, 1991, č. 3 – 4, s. 10 – 12 (tézy prednášky konanej dňa 6. 11. 1991 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

1993

O kvantovom postrojení rečevogo potoka. – In: Materialy mižnarodnoji naukovoji konferencii „Semantyka movy i tekstu“. 13 – 15 žovtňa 1993 r. Častyna. 3. Ivano-Frankivsk, Ministerstvo osvity Ukrajiny – Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni AN Ukrajiny – Instytut ukrajinskoji movy AN Ukrajiny – Prikarpatskyj universyt im. V. S. Stefanyka 1993, s. 5 – 6 (spoluautorka N. V. Bardina).

Objektivnoje izučeniye zvukovogo plana v prepodavanii inostrannogo jazyka: Parenteza. – In: Jazykové a rečové kontakty z aspektu cudzojazyčnej jazykovej výučby. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 10. / Literárnovedný zborník. 9. (AFPh UŠ. 61.). Red. M. Mikluš. Prešov, Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 44 – 53, slov. res. s. 53 (spoluautorky N. Čorná, T. Hlohincová).

1994

Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Spoločenskovedný zošit. 10. (AFPh UŠ. 56.). 1. vyd. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1994. 96 s. (spoluautor J. Sabol).

Ref.: Ondrejovič, S.: Monografia o prízvuku v spisovnej slovenčine. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 331 – 332.

Z experimentálneho výskumu prízvuku v spisovnej slovenčine. – Slovenská reč, 59, 1994, s. 328 – 339 (spoluautor J. Sabol).

1995

Prízvuk a kvantita v slovenčine. – Zázpisník slovenského jazykovedca, 14, 1995, č. 1 – 4, s. 43 – 45 (tézy prednášky konanej dňa 18. 12. 1995 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove); (spoluautor J. Sabol).

1996

Dynamika formantovej štruktúry sonantického jadra slabiky. – Govor / Speech (Zagreb), 13, 1996, č. 1 – 2, s. 91, 94 – 102, chorv. res. s. 91 – 93, angl. res. s. 103 – 104 (spoluautor J. Sabol).

On the Problem of the Stress in Literary Slovak. – In: Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 1. Phonetica Pragensia. 9. Charisteria viro doctissimo Přemysl Janota oblata. Red. Z. Palková. Prague, Karolinum, Charles University Press 1996, s. 245 – 250 (spoluautor J. Sabol).

K zvukovej štruktúre verša Šafárikovej básnickej zbierky „Tatranská Múza s lýrou slovanskou“. – In: Pavol Jozef Šafárik a slavistika. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie a dokumentov z osláv 200. výročia narodenia P. J. Šafárika. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Literárnovedný zborník. 12. / Jazykovedný zborník. 13. / Historický zborník. 5. (AFPh UŠ. 79.). Red. P. Petrus. Prešov – Martin, Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach – Matica slovenská v Martine 1996, s. 141 – 145, angl. res. s. 145, prílohy s. 146 – 152 (spoluautori J. Sabol, I. Bónová, J. Rusnák).

1997

Metodické a metodologické poznámky o fonetickom a fonologickom výskume. – In: Štylistika neverbálnej komunikácie. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v dňoch 15. – 16. februára 1996. Konferencia sa konala na počesť univ. prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc., pri príležitosti jeho 75. narodenín. Red. J. Sabol. Bratislava, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 1997, s. 192 – 202, angl. res. s. 202 – 203 (spoluautor J. Sabol).

Dynamika formantovej štruktúry sonantického jadra slabiky. – In: XIII. znanstvena konferencija Međunarodne komisije za fonetiku i fonologiju slavenskih jezika Međunarodnoga slavističkog komiteta. Sažeci. Zagreb, 22. – 24. listopada 1997. Filozofski fakultet. Red. D. Horga. Zagreb, Hrvatsko filološko društvo – Hrvatski međunarodni slavistički komitet 1997, s. 19 (spoluautor J. Sabol).

1998

- Možnosti počítačovej analýzy akustického signálu. – In: Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica. 2. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Zeszyt 318. Red. I. Sawicka. Toruń, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1998, s. 3 – 18, pol. res. s. 18 (spoluautor J. Sabol).
- English rhythm and Slovak learners. – In: Connecting Our Global Community. Preliminary Program. March 17 – 21, 1998. Washington State Convention and Trade Center. Seattle, Washington, s. 124 (spoluautorka M. Bilá).

1999

- English rhythm and the Slovak speaker. – In: Proceedings of The XIVth International Congress of Phonetic Sciences. San Francisco 1 – 7 August 1999. Ed. by John J. Ohala et al., s. 547 – 550 (spoluautorka M. Bilá).
- Slovensko-anglická jazyková interferencia v oblasti rytmu. – In: Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Sociolinguistica Slovaca. 4. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999, s. 107 – 116 (spoluautorka M. Bilá).
- English rhythm and the Slovak speaker. – In: Abstracts of papers. ICPhS 99. Cathedral Hill Hotel. San Francisco 1 – 7 August 1999, s. 27 (spoluautorka M. Bilá).
- Analýza rečového signálu. – In: 31. konferencia slovenských matematikov. 18. – 21. novembra 1999 Jasná pod Chopkom. Red. J. Haluška – P. Marušiak. Žilina, Slovenská matematická spoločnosť, sekcia JSMF – Žilinská pobočka JSMF – Fakulta prírodných vied Žilinskej univerzity 1999, s. 13 – 14.

2000

- Kriminalistické skúmanie rečového signálu programom Matlab. – Policajná teória a prax. Police Theory and Practice, 8, 2000, č. 1, s. 179 – 186, angl. res. s. 186 – 187 (spoluautor V. Krajník).

Redakčná činnosť

- Listy Boženy Slančíkovej Timravy. Pripravil, úvodnú štúdiu a poznámky napísal P. Petrus. Prešov, Filozofická fakulta UPJŠ 1994. 234 s. (redaktor publikácie).
- Pavol Jozef Šafárik a slavistika. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie a dokumentov z osláv 200. výročia narodenia P. J. Šafárika. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Literárnovedný zborník. 12. / Jazykovedný zborník. 13. / Historický zborník. 5. (AFPh UŠ. 79.). Red. P. Petrus. Prešov – Martin, Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach – Matica slovenská v Martine 1996. 556 s. (člen red. rady, výkonný redaktor).
- Štylistika neverbálnej komunikácie. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v dňoch 15. – 16. februára 1996. Konferencia sa konala na počesť univ. prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc., pri príležitosti jeho 75. narodenín.

Red. J. Sabol. Bratislava, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 1997. 268 s. (člen red. rady).

Slančová, D.: Reč authority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monographia. 16. (AFPh UP. 12/94.) Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1999. 278 s. (člen red. rady).

Literatúra

Zimmermann, Július. – In: Sabol, J.: Súpis prác členov Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove za roky 1974 – 1981. 25 rokov Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 1959 – 1984. Red. M. Štec. Prešov, Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1984, s. 180 (súpis prác J. Zimmermanna za roky 1974 – 1981).

Sabol, J.: Životné jubileum Ing. Júliusa Zimmermanna, CSc. – Universitas Šafarikiana, 21, 1991, č. 4, s. 7 (k 50. narodeninám J. Zimmermanna).

Sabol, J.: Ing. Július Zimmermann päťdesiatročný. – Slovenská reč, 57, 1992, s. 240 – 241.

Sabol, J.: Súpis prác Ing. Júliusa Zimmermanna za roky 1971 – 1990. – Slovenská reč, 57, 1992, s. 241 – 242.

Oravcová, A.: Autorský register časopisu Slovenská reč 51, 1986 – 60, 1995. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 357 (záznam práce J. Zimmermanna uverejnenej v r. 1994 v Slovenskej reči).

Július Zimmermann. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985). Bratislava, Veda 1997, s. 631 (doplnok k bibliografii J. Zimmermanna za roky 1971 – 1977 a súpis prác za roky 1978 – 1984).

Július Zimmermann. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava, Veda 1998, s. 668 – 669 (súpis prác J. Zimmermanna za roky 1986 – 1995).

Zostavil Ján Sabol

Slovenčina od kolísky po hrob

Spomienka na jazykovedca Antona Jánošíka

Pred tridsiatimi rokmi skončil svoju životnú púť slovenský jazykovedec PhDr. Anton Jánošík (7. 4. 1904 – 26. 11. 1971). Do dejín slovenskej jazykovedy sa zapísal najmä ako autor matičného *Slovníka spisovného jazyka slovenského*, z ktorého vyšiel iba prvý diel A – J. Na tejto práci sa podieľal aj prof. Eugen Jóna a obidvaja autori žartom vraveli, že náhle prerušenie prác nastalo preto, že do slovníka zaradili aj svoje priezviská. Slovník začal vychádzať v roku 1946. Pravda bola trpká. Rodiacemu sa komunistickému režimu vo vtedajšom Česko-Slovensku nevyhovoval lexikón pripravovaný počas vojnového slovenského štátu, ktorý výklady slov exemplifikoval pramálo „internacionálnym“ spôsobom. Bolo to trpké sklamanie pre slovenskú lexikológiu a napokon pre celú demokraticky orientovanú slovenskú spoločnosť. Slovenská lexikológia sa potom niesla v marxistickom a

čechoslovakistickom duchu a až v roku 1959 vyšiel prvý diel nového *Slovníka slovenského jazyka*. PhDr. Anton Jánošík sa na novom slovníku svojou prácou nezúčastnil – z rodinných dôvodov zostal pracovať v Martine ako stredoškolský profesor francúzštiny a neskôr iba slovenčiny na tamojšej strednej ekonomickej škole. Do orgánu Ústavu slovenského jazyka SAV, neskôr Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV – Slovenskej reči – však sporadicky prispieval aj naďalej.

Slovenská reč, vtedy mesačník, bola druhým poľom pôsobnosti, na ktorom Dr. Anton Jánošík vyoral hlbokú brázdnu. Redigoval ju – ešte keď vychádzala ako orgán Matice slovenskej – spolu s baťkom Škultéty. Na slovenské pomery mala vysoký náklad. Dr. Jánošík bol teda pri sľubnom rozbehu modernej slovenskej jazykovedy, o ktorý sa sám pričínal, ale rovnako sa stal svedkom jeho násilného zabrzdzenia. Usilovnou prácou národne zapálených jazykovedcov i vďaka postupnému uvoľňovaniu sa komunistického režimu sa slovenská jazykoveda v ďalších rokoch dostala na zodpovedajúcu úroveň. Doktorí slovenskí jazykovedci sa stali autoritami aj v zahraničí. Bohužiaľ, dnes na jej ďalšie zvyšovanie chýbajú financie, je však sympatické, že nové generácie jazykovedcov pokračujú v odkaze tých predošlých.

PhDr. Anton Jánošík nemal ambície stať sa jazykovedcom. Napísal to v liste svojmu rovesníkovi a velikánovi slovenskej historickej jazykovedy Jánovi Stanislavovi iba niekoľko týždňov pred smrťou (list je v archíve JÚLŠ SAV). Akoby tužil koniec svojej životnej púte, vyznáva sa v ňom z mladíckej idey byť dobrým učiteľom slovenčiny. To, že táto idea prerástla do potreby stať sa vedcom, spôsobili politické pomery v prvej Česko-slovenskej republike, silno ovplyvňujúce stav slovenčiny a jej vývoj, jej uplatňovanie v spoločnosti a najmä v školstve. V ňom, ako si vysnil, pôsobil nepretržite celý život. Možno práve ako učiteľ si získal viac sympatizantov než ako jazykovedec. Prirodzene, aj vo vede mal dôverne spriaznené duše – Jána Mihála, Vlada Uhlára, Jána Oravca, Jána Horeckého, Jozefa Štolca, Antona Habovštiaka, Jozefa Orlovského, Martu Marsinovú, prekladateľku Zoru Jesenskú a ďalších. Z emigrantov mal dobré vzťahy s lexikografom anglikanistom Jozefom Konušom, ktorý žil v Amerike.

Dr. Anton Jánošík videl v slovenčine množstvo styčných prvkov s južnými slovanskými jazykmi a jeho snom bol výskum medzi Slovákmi žijúcim vo vtedajšej Juhoslávii. Spomínaná cesta sa pre známe politické okolnosti neuskutočnila. Neskôr túto oblasť jazykovedy zmapoval Jozef Štolc. Anton Jánošík citlivo vnímal jazyk svojej matky a ním sa často riadil aj v jazykovej praxi. Vyčítali mu, že sa dostáva do oblasti purizmu. Napokon však aj odporcovia purizmu museli uznať, že tento smer jazykovedy podstatne prispel k upevneniu slovenskej jazykovej normy.

Na konci životnej púte ako bodku za svojou vedeckou činnosťou spracoval na kartotékové lístky JÚLŠ SAV svoje rodné bánovské nárečie. Ono v ňom utvorilo slovenské jazykové a národné povedomie, jeho spracovaním nám odovzal to posledné, čo v ňom po chorobe zostalo. Bojoval do posledných chvíľ – aj na písacom stroji klepkal bánovské dialektizmy iba jednou zdravou rukou. Navždy po ňom zostala láska k národu – má ju vytesanú aj do náhrobného kameňa: Nie márný svet, žiaril mu národ a slovenská reč. Tak znie posledné a pravdivé zhodnotenie diela a života PhDr. Antona Jánošíka.

V Čechách sa teraz vysiela televízny seriál Verte-neverte a ja si neodpustím spomenúť svoj najsilnejší „kozmický“ zážitok s Dr. Antonom Jánošíkom, mojím otcom. Po pohrebe som sa večer uložil do postele, ale svetlo som nechal svietiť. Zrazu zhaslo. Vstal som, pootočil vypínačom, a opäť bolo všetko v poriadku. Spomenul som si, ako mi hovoril, že aj jeho matka, moja stará mama, sa prišla s ním podobným spôsobom po smrti rozlúčiť. Hľa, spravodlivá rodina.

Češť jeho pamiatke!

Peter Jánošík

ROZLIČNOSTI

Askét – askéta – asketik. – Z trojice slovotvorných variantov *askét*, *askéta* a *asketik* sa v našich slovníkoch a príručkách nájde len druhá a tretia podoba. Akokoľvek je to prekvapujúce, jediným prameňom, ktorý zachytáva formu *askét* a nezamietajú ju, je Praktická príručka slovenského pravopisu A. Zaunera (4. vyd. 1973, s. 184), ktorého slovníkovú časť zrevidovali a upravili E. Smiešková a M. Urbančok. Tu sa upozorňuje, že správna je podoba *askét*, od ktorej sa tvorí plurálová forma *askéti* (nie *askétovia*) a inštrumentál je *s askétmi* (nie *askétami*). Okrem toho sa na tomto mieste uvádza aj forma *asketik* (mn. č. *asketici*) a prechýlená ženská forma *askétka* (mn. č. *askétky*, genitív plurálu *askétok*, nie *askétiiek*). Podoba *askéta* sa tu neuvádza. Predchádzajúce 3. vydanie Zaunerovej príručky z r. 1966 podobu *askét* však ešte zaznačuje (na s. 191) ako nesprávny výraz, ktorý treba nahradiť podobami *askéta* alebo *asketik*. Tak je to aj v ostatných príručkách podobného typu a určenia, napr. v Slovníku správnych a nesprávnych výrazov J. Janeka a I. Žáčka (1974), kde sa (na s. 14) formy *askét* a *asketa* označujú ako nesprávne a odkazuje sa na podobu *askéta* ako správnu. To isté poučenie možno nájsť aj v príručke Ako nehrešiť proti slovenčine (1995, s. 10) a v príručke Slovenčina bez chýb (Bratislava, 1998, s. 92) M. Ivanovej-Šalingovej, S. Šalinga a Z. Maníkovej. Podobe *askét* nie sú naklonené ani ostatné slovenské lexikografické diela, či už výkladové, prekladové, encyklopedické (porov. aj najnovšiu Encyclopaediu Belianu) alebo špecializované. Preskúmaním všetkých týchto slovníkov a príručiek sme zistili, že hodnotenie uvedených variantov je v našej lexikografii pomerne jednotné v tom, že ako základná korektná forma sa uvádza podoba *askéta*, ku ktorej sa niekedy pridáva forma *asketik*. Podoba *askét* sa okrem jedinej uvedenej výnimky buď vôbec neuvádza, alebo keď sa aj uvádza, tak len preto, aby sa upozornilo na jej nenáležitosť. Majú to tak aj staršie slovníky, napr. Slovenský frazeologický slovník P. Tvrdeho (Trnava 1931), ktorý však uvádza ešte tvar bez kvantity *asketa*, Hvozdžikov Zovrubný slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský (1937) má na s. 14 *askétu* a v ortoepickom slovníku Bartekovej Správnej výslovnosti slovenskej (Bratislava 1944) je na s. 225 takisto len podoba *askéta*. Veľmi zaujímavé je spracovanie príslušného hesla v matičnom Slovníku spisovného jazyka slovenského E. Jónu a A. Jánošíka, kde sa vyskytuje heslo *askéta*, ale exemplifikácie sú len na slovo *asket!* (Kukučín, Vllček) a i.

Ale aj modernejšie slovníky, ako je napr. päťzväzkový Slovník slovenského jazyka (I., s. 49; ďalej SSJ) spracúvajú iba podoby *askéta* a *asketik* v jednom hesle

s výkladom človek žijúci asketickým životom, kde sa uvádza aj prechýlená podoba *askétka*. Forma *askét* sa tu takisto nespracúva. V kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, na základe ktorej sa slovník spracúval, sa vyskytujú štyri doklady na podobu *askéta* (od A. Bednára, M. Krna, P. Gregora a L. Balleka) a jeden na podobu *askét*. Krátky slovník slovenského jazyka (posledné vydanie z r. 1997, s. 52) uvádza takisto len formy *askéta* a *asketik*, a to v heslách *asketizmus* (tu je *asketik*) a *askéza* (tu je *askéta*). Synonymický slovník slovenčiny (Bratislava 1995) má odkazové heslo *askéta* s odkazom na heslo *asketik* (s. 31), v ktorom okrem výkladu slova je len synonymum *askéta*, hoci by sa dalo uviesť napr. *odriekavec*, *kajúcnik*, *pustovník*. Slová *askéta* a *asketik* uvádzajú aj Pravidlá slovenského pravopisu (3. vyd., 2000, s. 142), kým Pravidlá slovenskej výslovnosti Á. Kráľa (1984) majú len podobu *asketik* (s. 216), hoci ortoepicky by bola takisto zaujímavá aj forma *askéta*. V tomto duchu sa tieto lexémy spracúvajú aj vo všetkých vydaniach slovníkov cudzích slov vrátane najnovších. Zdalo by sa, že všetko je v poriadku a o správnosti zachytenej normy v prípade podôb *askét*, *askéta*, *asketik* nemôže byť pochýb. Lenže ohľad na bežné používanie týchto variantov ukazuje, že spomínaná jednota, žiaľ, nemá dostatočnú oporu v úze používateľov slovenčiny a slovníky v tomto prípade sa slovníky a príručky držia viac tradície než živého úzu, že sa spracovanie preberá zo slovníka do slovníka napriek tomu, že tu došlo k posunu v norme. Aj z ankety, ktorú sme urobili medzi pracovníkmi Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV vrátane autorov slovníkov, vyplynulo, že najbežnejšie používanou formou je práve „chýbajúci“ variant *askét* a že kodifikované tvary *askéta* a *asketik* sú v porovnaní s ním okrajovejšie. Kým variant *askét* probanti hodnotili všeobecne ako bežný a neutrálny, podobe *askéta* sa pripisovali príznaky ako archaický, knižný, dokonca „český“ či „biblický(!)“ a i. Vcelku ako prijateľnú, ale okrajovú hodnotili aj podobu *asketik*.

Ak necháme bokom variant *asketik*, možno uviesť, že podľa výsledkov ankety v náhodne vybratej skupine používateľov jazyka má podoba *askét* výraznú prevahu (47 : 6) nad kodifikovaným variantom *askéta*. Je to iste neporovnateľný stav s tým, čo ponúkala ústavná kartotéka pre SSJ, kde je pomer opačný 1 : 4 v prospech podoby *askéta*. Domnievame sa, že aspoň časť týchto dokladov mohla nadobudnúť svoju podobu zásahmi jazykových redaktorov a korektorov. Ak si však vezmeme na pomoc doklady z internetu, stav medzi podobami *askét* a *askéta* sa vyrovná. *Askét*, ako vidieť z dokladov, celkom prevláda najmä tam, kde texty podľa všetkého nepodliehajú prísnej redakcii (niektoré časopisy, odpovede na listy a pod.).

Slová *askét/askéta/asketik* sú podľa etymológie odvodené od gréckeho výrazu *askétés* „atlet, vycvičený človek“, čo je od *askó* „cvičím, usilujem sa“. Nie je vylúčené, že v staršej slovenčine, ako by to mohlo vyplývať zo spracovania v

starších slovníkoch, bol tvar *askéta* – so zreteľom na latinskú podobu *ascéta* – azda jediný. Tým sa toto slovo dostalo v slovenčine do vzoru *hrdina*. Ako je však známe, uvedený skloňovací typ substantív mužského rodu v slovenčine je v porovnaní s inými vzormi limitovaný, lebo zahŕňa síce aj produktívne podtypy substantív so zakončením na *-ca* (*výrobca*) a *-ista* (*buldozerista*), obsahuje však väčší počet neproduktívnych podtypov substantív so sklonom presúvať sa k vzoru *chlap*. Práve takýto podtyp predstavujú slová zakončené na *-éta*, kam okrem slova *askéta* patria napr. aj slová *anachoréta*, *apologéta*, *exegéta*, *katechéta*, *proféta*, príp. *poeta* (všetky tieto slová nájdeme v SSJ). Takmer všetky majú však aj svoj korelát bez prípony *-a*, čím sa dostávajú medzi substantíva vzoru *chlap*: *anachorét* (SSJ, I., s. 30), *apologét* (v SSJ sa táto podoba označuje ako staršia v porovnaní s podobou *apologéta*), *katechét* (SSJ ho nezaznamenáva, ale nájde sa vo Veľkom slovníku cudzích slov, 2000, s. 72), *poet* (SSJ, III, s. 160), *profét* (SSJ III, s. 623). V slovníkoch, ktoré sme prezerali, nenašli sme jedine podobu *exegét*.

Pripomeňme, že spomínaný prechod substantív vzoru *hrdina* sa týka práve podstatných mien so zakončením na *-éta* a už nie napr. na *-ita*, hoci táto skupina má podobný archaický, resp. archaicko-biblický timbre: *abderita*, *adamita*, *glagolita*, *jezuita*, *husita*, *konvertita*, *táborita*, *semita* a i. Z nich ani jedno nemá podobný korelát (**adमित*, *abderit) a pod.

Hoci vzorka, na ktorej sme skúmali používanie podôb *askéta/askét/asketik*, nie je dostatočne široká, aj táto malá sonda ukazuje, že sotva jestvujú nejaké dôvody ignorovať živý tvar *askét*, ktorý patrí do tej istej skupiny, ako sú slová *atlét*, *estét*, *helvét* a pod. Vzhľadom na vysokú frekvenciu tvaru *askét* (tento variant je spomedzi používaných podôb dnes najfrekventovanejší) pri jeho štruktúrnej bezchybnosti by ho mali „schváliť“ a akceptovať aj naše lexikografické diela. Nie je totiž nijaký dôvod, aby sa nehodnotil ako spisovný. Vznikol zrejme ako výsledok všeobecného pohybu substantív zakončených na *-éta* od vzoru *hrdina* ku vzoru *chlap* a slovníky by mali tento proces zachytiť.

Slavomír Ondrejovič

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows alebo textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. V textovom editore T602 pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci (aj pri označovaní stranového a číselného rozsahu, napr. s. 3 -- 12; v r. 1888 -- 1889), v textovom editore Word rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu, vedecko-metodologický a pod.
6. Znak, ktoré neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a i.), písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno, napr. #Z = Ź, #z = ź, &Z = Ż, &z = ż, \$N = Ń, \$n = ń, §L = Ł, §l = ł, #E = Ę, #e = ę, #A = Ą, #a = ą. Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.
7. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
8. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
9. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu jazyuls@savba.savba.sk. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
10. Literatúru uvádzať takto:
  - a) knižná publikácia:

FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava, Veda 2000. 998 s.
  - b) štúdiá v zborníku:

DOLNÍK, J.: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1999, s. 39 – 52.
  - c) článok v časopise:

HORECKÝ, J.: Sémantické a derivačné pole slovies *ísť* a *chodiť*. Slovenská reč, 64, 1999, s. 202 – 208.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a mal by obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSK REČ

ROČNÍK
66 – 2001

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

NOVÉ KNIHY ADRESOVANÉ REDAKCII

Text a kontext v náboženskej komunikácii. Acta Facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Presoviensis. Studia philologica. Annus VIII. Ed. J. Kesselová. Prešov, Prešovská univerzita 2001. 206 s.

Naše a cizí v interetnické a interpersonální jazykové komunikaci. Red. I. Bogoczová. Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 2001. 326 s.

Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní. Ed. A. Jarošová. Bratislava, Veda 2001. 196 s.

Peter Tvrđý. Zborník zo seminára k 150. výročiu narodenia. Zost. S. Ondrejovič – K. Fircáková – D. Lechner. Bratislava, Univerzitná knižnica – Jazykovedný ústav SAV 2001. 158 s.

Človek a jeho jazyk. Jazyk ako pamäť kultúry. Výber z lingvistického diela profesora Jána Horeckého. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2001. 308 s.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 66, 2001.

Adresa redakcie: Panská 26, 813 64 Bratislava. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič.

Výkonná redaktorka: Marta Zamborová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok.

Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2001

